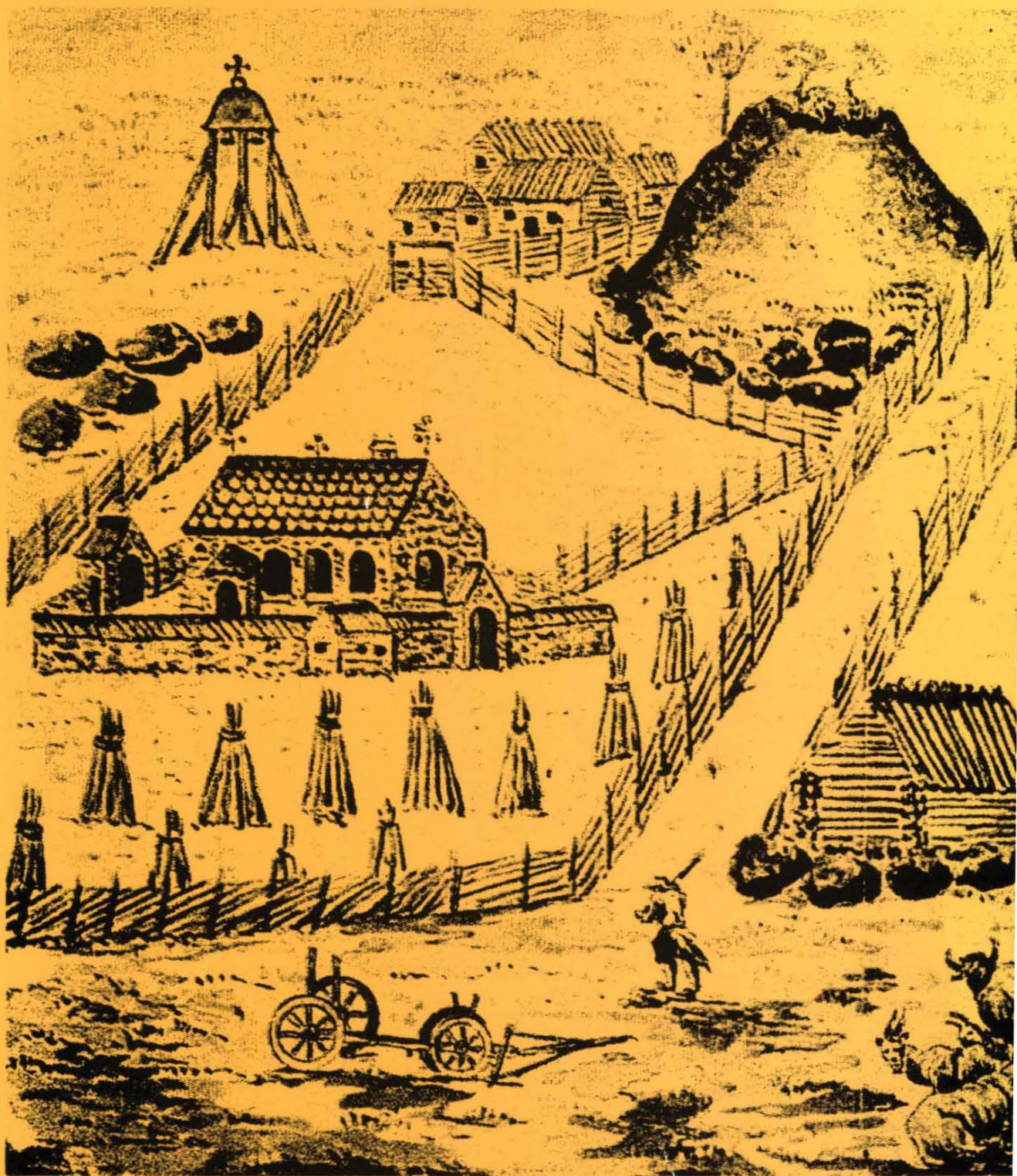

ARKEOLOGI I NORR 2

1989

ARKEOLOGISKA INSTITUTIONEN

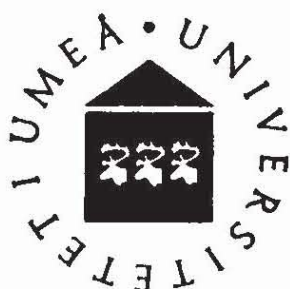
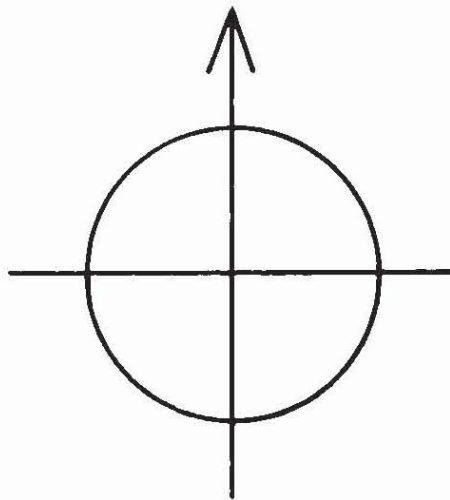

UMEÅ UNIVERSITET

ARKEOLOGI I NORR

2

1989

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi
UMEÅ UNIVERSITY
Department of Archaeology

Utgivare: Institutionen för arkeologi, Umeå universitet

Redaktör: Evert Baudou

Distribution: Institutionen för arkeologi,
Umeå universitet, S-901 87 Umeå, Sverige

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forsknings-
rådet, Stockholm

Figuren på omslaget återger en del av en akvarell av Olof Rehn, Kungl.
biblioteket, publicerad i Allhems bok om Hälsingland 1974.

ISSN 0284-558X

Printed in Sweden 1989 by

gotab 88028, Stockholm 1989

Innehållsförteckning

<i>Evert Baudou</i> Norrland 1988; Om forntidens andliga och materiella liv	5
<i>Evert Baudou</i> Hög – gård – helgedom i Mellannorrland under den äldre järnåldern	9
<i>Lars Liedgren</i> Bebyggelseutvecklingen i Forsa, Hälsingland, under den äldre järnåldern	45
<i>Jan Melander</i> Analys av lerklining från ett järnåldershus i Hälsingland	83
<i>Karin Viklund</i> Jordbrukskris i Norrland i slutet av den äldre järnåldern?	95
<i>Anna-Karin Lindqvist</i> Att göra osynliga hus synliga	107
<i>Anders Wallander</i> Styresholmsprojektet	121
<i>Sven-Donald Hedman</i> Samiska metalldepåer och bosättningsmönster i Lappland under vikingatid och äldre medeltid	137

Lars Liedgren

Bebyggelseutvecklingen i Forsa, Hälsingland, under den äldre järnåldern

Liedgren, L. 1989. Bebyggelseutvecklingen i Forsa, Hälsingland, under den äldre järnåldern. (The settlement development in Forsa, Hälsingland, during the Early Iron Age.) *Arkeologi i norr* 2: 45-94.

Abstract

This paper discusses the development of sedentary agrarian settlement in Central Norrland during the Roman and Migration Periods. The study is concentrated to Forsa parish in Northern Hälsingland. The conclusion drawn is that the first farms in the Roman Iron Age were established rather far apart from one another. This pattern changes during the Late Roman Iron Age and continued throughout the Migration Period. The areas in between the first settlers were then colonized and the settlement pattern became more dense.

The paper also presents new results from an excavation of an Iron Age settlement in Forsa parish, carried out during 1987. This excavation revealed two burnt house structures and the author argues that the burning of these houses and several others in the vicinity was not accidental. The explanation offered is that houses were burned by the farmers themselves or by people who attacked the area. The latter might coincide with the political development during the Late Roman and Migration Periods in Central Norrland.

Lars Liedgren, Institutionen för arkeologi, Umeå universitet, S-901 87 Umeå, Sweden.

Forsa i norra Hälsingland är en av de största kustsocknarna i landskapet. Området domineras av långsträckta sjöformationer som i nordvästlig och sydöstlig riktning delar socknen i en östlig och en västlig del. Med start nere vid Iggesundsfjärden är det än idag möjligt att följa vattenleden via Delångersån, Storsjön, Långsjön, Kyrksjön och Rolfstaån ända upp till det sydligaste partiet av Södra Dellen. Väster och nordöst om dessa vattendrag höjer sig landskapet markant i flera bergssträckningar, varav de högsta topparna på Storberget når över 300 m ö.h.

Kring sjöarna och sedimentdalgångarna i anslutning till dessa finns en idag rik och välbevarad bondebebyggelse, vars anor måste sökas långt tillbaka i förhistorisk tid. Genom pollenanalys har det belagts att den första agrara bebyggelsen uppstår ungefär vid början av vår tideräkning (Engelmark och Wallin 1985:355f.).

I det nedanstående kommer den agrara bebyggelseutvecklingen under de sex första århundradena att beröras. Vidare kommer nya rön om gårdsbebyggelsen i norra Hälsingland att diskuteras med utgångspunkt i utgrävningsresultaten från en gårdsundersökning som genomfördes sommaren 1987.

1. Bebyggelsestrukturer

De bevarade bebyggelseindikerande lämningarna från järnåldern i Norrland består till största delen av gravar: enstaka, i grupp eller anlagda i mindre gravfält. Förhållandet mellan gravar och gårdsplatser i Norrland har i mer generella termer främst diskuterats av Selinge (1977). Genom två olika exempel eller typfall försöker han att beskriva den synliga variationsbredden i fornlämningsmaterialet (1977:308ff., jfr även Selinge 1979:103f. och Ramqvist 1983:15f.). Som exempel på ett typiskt norrländskt område med många små gravlokaler tar Selinge upp Vattjom-bygden. Han antar att Vattjom med ungefär 130 gravar markerar en bebyggelseenhet. Selinges förklaring till gravarnas spridningsmönster kan sammanfattas i tre punkter:

1. Bebyggelse och gravläggning har flyttat runt inom området.
2. Gravläggningar kan ha skett överallt inom området: "Någon bestämd reservation av ett visst område för gravläggning kan knappast förutsättas" (1977:313), dvs. egentligen ingen direkt koppling mellan hus och gravplats.
3. En utspridning av gravarna kan ha fungerat som revirmarkering, dvs. för att hävda ett markområde.

Han antar vidare att de stora gravfälten främst har uppkommit genom användande under lång tid. Med dagens kännedom om den dåtida agrara tekniken och byggnadsskicket förefaller det osannolikt att gårdarna i allmänhet flyttat omkring och bytt lägen inom ett kolonisationsområde. Argumentet att gravläggningar skett mer eller mindre fritt inom ett större område kan inte heller accepteras, allt talar för att dessa

skedde på gårdstomten. Det sistnämnda utesluter också revirmarkeringar. Det senaste årtiondets arkeologiska undersökningar har visat att gravplatserna i Mellannorrland regelmässigt ligger placerade i anslutning till den agrara bebyggelsens huslämningar, dvs. att gravarna anlagts på de enskilda gårdarnas tomtmark. De faktiska fynden av järnåldershusgrunder, som idag uppgår till upp emot 300, har gjort det möjligt att på ett ingående sätt studera hur och var gravarna har anlagts i förhållande till husen. Resultaten från norra Hälsingland har visat att över 70 % av husgrunderna har en begravning inom 30 m och 90 % har en grav inom 50 m (Liedgren 1986:27). Påfallande är också att de flesta kända husgrundslokaler har ett mycket begränsat antal gravar, hela 70 % har färre än fyra gravar per gårdsplats. Således kan jag inte på någon punkt hålla med Selinge.

Ett annat viktigt resultat är att huvudparten, ca 90 %, av alla kända gårdsplatser har en utsträckning (både hus och gravar inräknat) som understiger 150 m. Detta värde har i denna uppsats använts för att avgränsa boplatsernas utsträckning i de fall där husgrunder saknas. I det nedanstående kommer begreppet *gårdsplats* att användas för boplatser med förekomst av säkra husgrunder, medan *boplats* kan beteckna även lokaler som saknar husgrunder men som indikeras av gravförekomster.

Boplatsernas belägenhet i Forsa socken skulle då se ut som fig. 1. Totalt kan 125 boplatser avgränsas, detta utifrån ett antal av 165 lokaler (enligt Riksantikvarieämbetets normer) med bevarade och/eller borttagna gravplatser samt husgrunder. Tätaste bebyggelsen finns från Rolfstaåns mellersta parti, ned till Storsjöns norra delar. Av de 125 boplatserna har 16 säkra spår av husgrunder, dvs. ca 13 % av gårdsplatserna har kunnat lokaliseras. 24 % av boplatserna har fem eller fler gravar. Av dessa har drygt en tredjedel 11 eller fler gravar. Hela 95 boplatser har mindre än fem gravar, dessutom har ca 50 %, två eller färre gravar.

Antalet synliga begravningar per boplats är således i de flesta fallen mycket litet. Emellertid stämmer resultaten från Forsa socken tämligen väl med de generella tendenserna från gårdsplatserna i norra Hälsingland (Liedgren 1988a). Om man däremot bara betraktar fördelningen av gravar på kända husgrundslokaler inom Forsa socken följer inte materialet helt trenden. Av 16 gårdsplatser har nio färre än fem gravar, vidare har tre fler än 10 gravar. Sannolikt beror skillnaderna på det relativt begränsade urvalet av gårdsplatser i Forsa.

Orsakerna till det ringa antalet gravar på varje boplats i Forsa och i

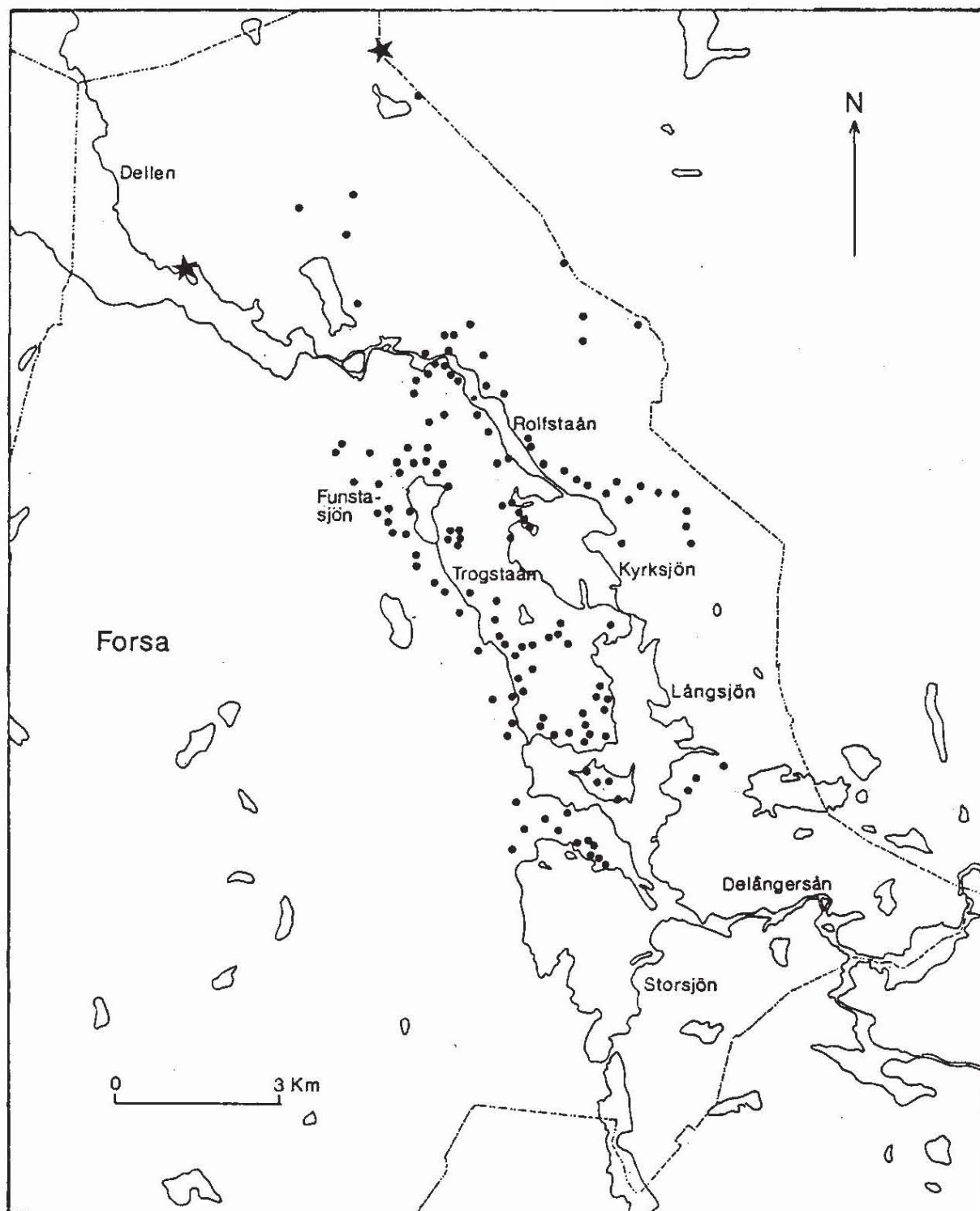

Fig. 1. Spridningskarta över järnåldersboplatser i Forsa socken indikerade av husgrunder och/eller gravar. Stjärna markerar fornborg.

norra Hälsingland över huvud taget torde kunna sökas utifrån flera olika förklaringsgrunder. En viktig faktor är att bara en del av de döda har gravlagts i synliga monument (t.ex. Selinge 1977:347), vilket generellt skiljer Norrland från t.ex. Mälardalen (jfr Baudou 1989). Men andra faktorer har också varit avgörande.

Enligt min mening har många boplatser här haft en begränsad brukningstid och bara existerat en kortare tid under den äldre järnålderns senare fas. Om man accepterar antagandet att antalet gravar generellt markerar en gårdsplats användningstid, kan bebyggelseutvecklingen i stort diskuteras.

Fig. 2 visar boplatser med minst fem gravar. Bebyggelsemönstret ger ett tydligt dispergerat intryck som understrykes ännu mera om man bara tar hänsyn till de boplatser som har 11 eller fler gravar. Sådana lokaler ligger i medeltal på ett avstånd av 1 km från närmaste boplatser. Bland de boplatserna, som utgör vad man skulle kunna beteckna som primära gårdar, finns det stora bebyggelsekomplexet i Trogsta, med det största antalet husgrunder i hela socknen (se Liedgren 1984:99ff.). Denna boplatser har åtminstone tre olika bebyggelsefaser mellan äldre romartid och slutet av folkvandringstid.

Utbredningen av boplatser med färre än fem gravar är helt annorlunda (fig. 3). Lokalerna är visserligen spridda över hela det förhistoriska bebyggelseområdet men de ligger på ett betydligt kortare inbördes avstånd. Inom denna bebyggelsekategori finns åtta gårdsplatser, med företrädesvis tämligen små husgrunder.

Jag skulle vilja tolka spridningsmönstret i Forsa socken enligt följande. Man kan skönja ett tiotal primärgårdar, där agrar bebyggelse etablerade sig under en tidig fas, troligen äldre romartid. Dessa gårdar anlades på någon kilometers avstånd från varandra. Därefter följde en utvidgning av bebyggelsen genom en kolonisation av områdena mellan de primära gårdarna. Bebyggelseutvidgningen har i detta fall skett i yngre romartid och under folkvandringstid. Om man tänker sig en utvecklingsperiod på ungefär 400 år, skulle en fördubbling av antalet gårdar varje århundrade gott och väl räcka för att bebyggelsebildningen ska framkallas. En sådan utveckling skulle också innebära att ungefär hälften av alla gårdar anläggs under det sista århundradet. En jämförelse med andra socknar i norra Hälsingland visar att bebyggelsemönstret är relativt likartat (Liedgren 1988a). I en del socknar där primärgårdarna sannolikt börjat anläggas tidigare än i Forsa (t.ex. Hög och Jättendal sock-

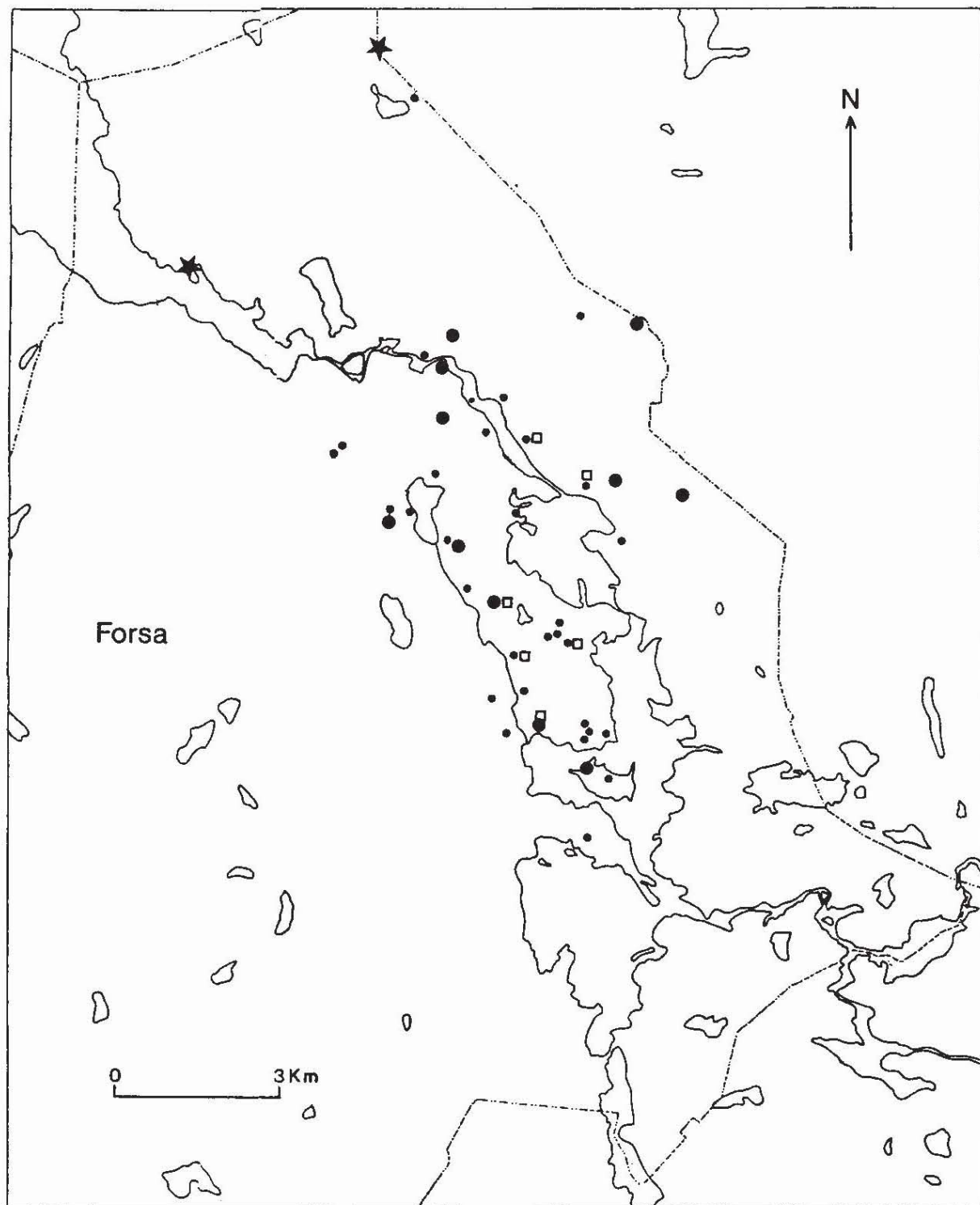

Fig. 2. Spridningskarta över järnåldersboplatser som har minst fem gravar. Stora fyllda cirklar markerar lokaler med 11 gravar eller fler, fyrkanter markerar husgrundsförekomst och stjärna fornborg.

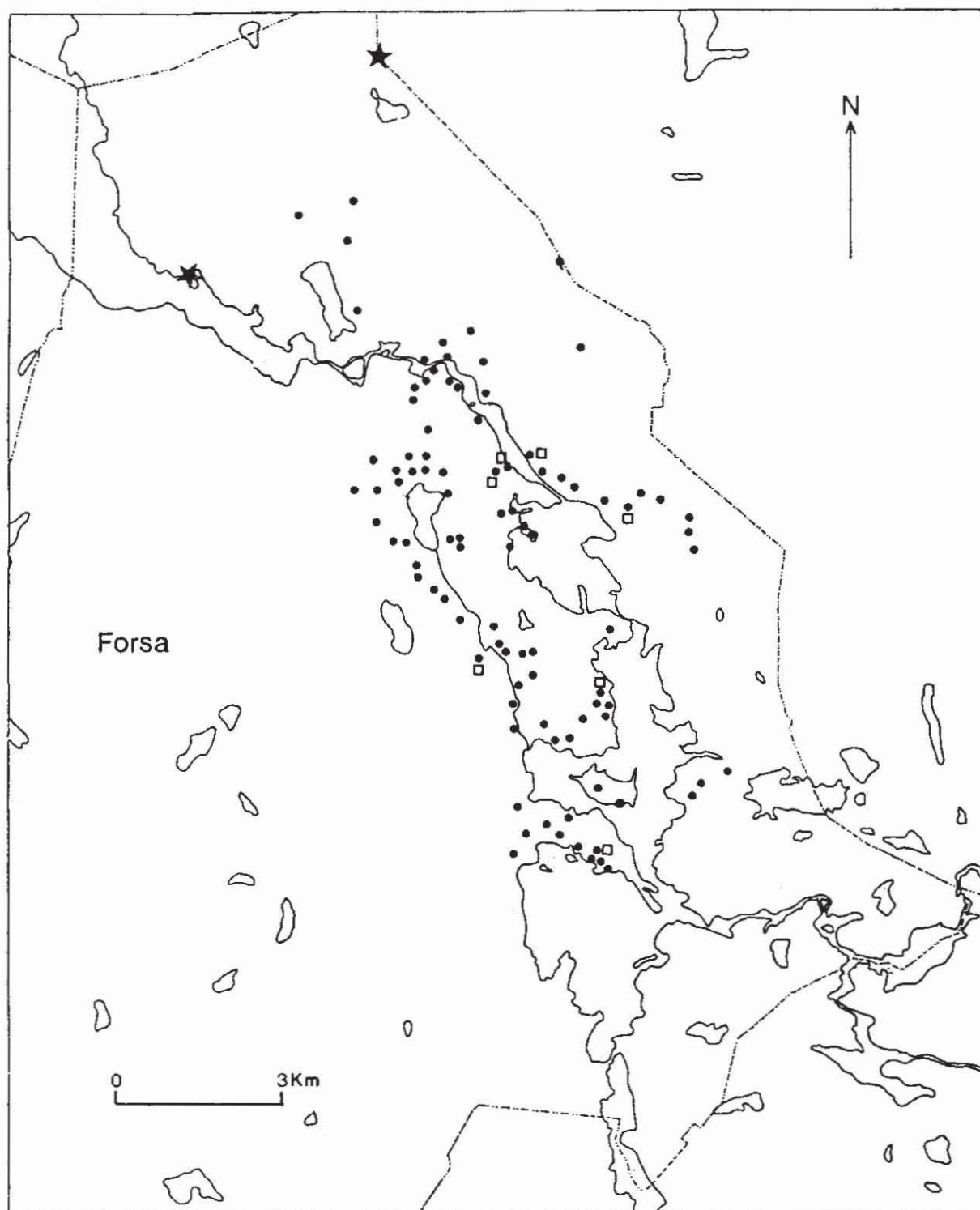

Fig. 3. Spridningskarta över järnåldersboplatser med färre än fem gravar. Fyrkant markerar husgrundsförekomst, stjärna fornborg.

nar) är mönstret ännu mera markerat (Liedgren 1988a), processen i Hälsingland skulle då närmast anknyta till den landnams-klonkolonisation som belagts av Bylund (1956) och som Lindqvist påvisat i en analys av förhistorisk bebyggelse i Östergötland (1968).

Ovanstående resonemang bygger till stora delar på att de flesta gårdsplatserna i Forsa socken är samtida vid någon tidpunkt under äldre järnålder. Med utgångspunkt i utgrävda gravar, gravarnas generella utseende, lösfynd och daterade utgrävda husgrunder och även pollenanalys (Isaksson *et al* 1977, Liedgren 1988b, Engelmark och Wallin 1985) talar det mesta för att bebyggelsen i huvudsak är från äldre järnålder. Bara ett enda gravfynd från området kan dateras till yngre järnålder (SHM 2112, Montelius 1902: fig. 6,7).

Den bebyggelseexpansion som sker i Forsa under sen vikingatid eller tidig medeltid torde således till stora delar ha skett utifrån andra utgångspunkter än den äldre järnålderns bebyggelseplatser. Fig. 4 visar bebyggelsebilderna i Forsa socken under 1600-talet. Kartan som är upprättad efter Anders Gadd visar 137 gårdsplatser. Huvudparten av den historiska bebyggelsen är under 1600-talet förlagd till den norra halvdel av socknen. De största byarna finns i anslutning till Kyrksjön, Funstasjön och i ett område öster om Södra Dellen. I anslutning till dessa områden finns också flertalet byar med stannamn, en efterled vars tillkomsttid i Norrland vanligen brukar förläggas till yngre järnålder (t.ex. Brink 1983:9).

Flera tydliga skillnader mellan den äldre järnålderns och den historiska tidens bebyggelse kan noteras. Generellt sett är bebyggelsen jämnt fördelad under järnåldern. Hela området från mellersta partiet av Rolfstaån och söderut till södra delen av Långsjön har en likartad bebyggelsestäthet. Den historiska bebyggelse, som under 1600-talet är förlagd öster om Södra Dellen, saknar praktiskt taget motsvarighet under järnåldern. Omvänt så saknas historisk bebyggelse längs stora delar av Trogstaåns dalgång, medan den är väl etablerad under förhistorisk tid. Bebyggelsen i socknens södra delar förefaller också att ha varit tätare under järnåldern än vad som var fallet under 1600-talet.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att bebyggelseetableringen i Forsa socken har skett under de första århundradena av vår tideräkning, då sker ett landnamn och ett antal primärgårdar anläggs. Under senare delen av romartid men kanske främst under folkvandringstid anläggs ett stort antal nya gårdar genom en inre kolonisation som skapar

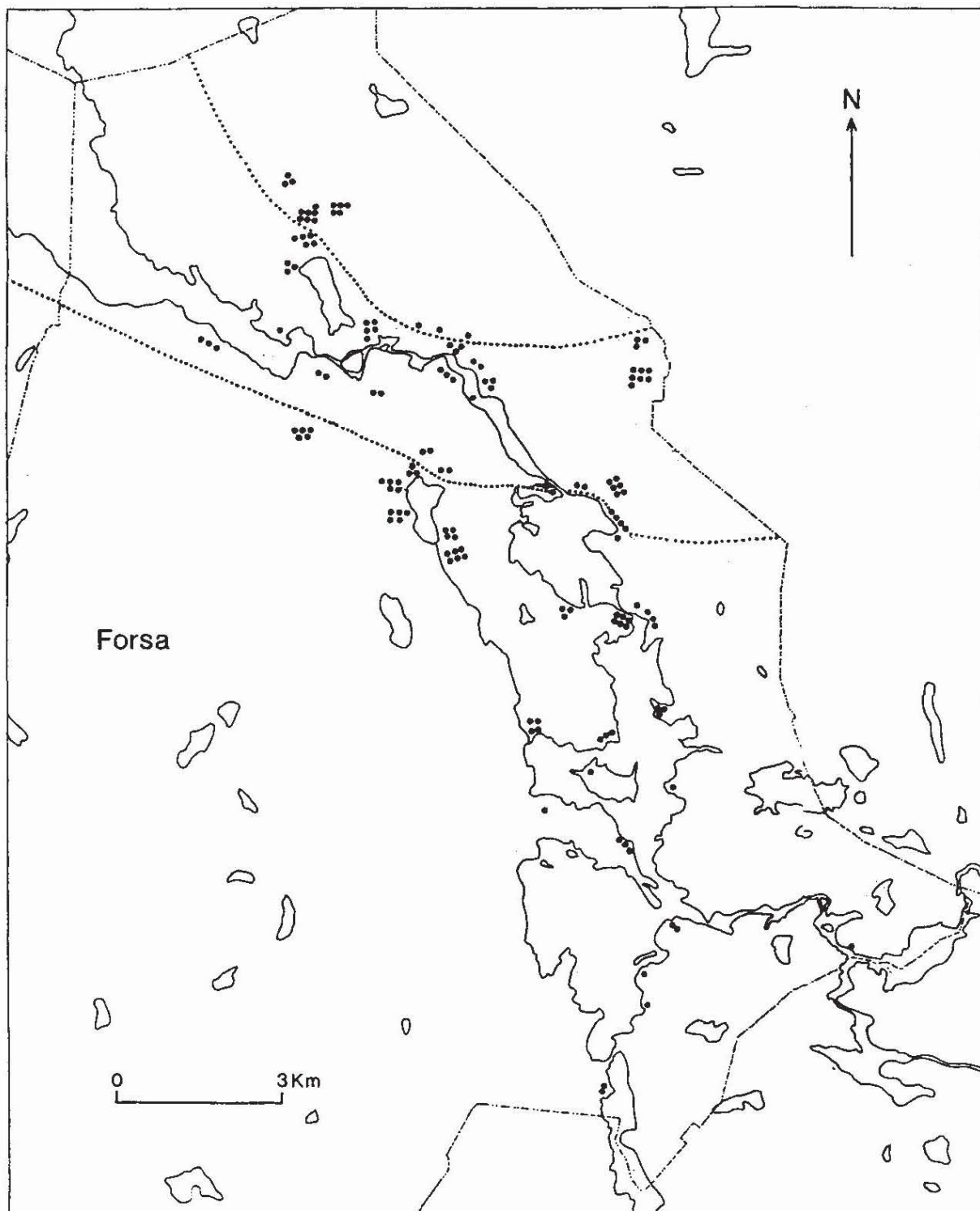

Fig. 4. Gårdsbebyggelse i Forsa socken under 1600-talet. Prickad linje anger vägar. Renritning efter A. Gadd.

en tätare bebyggelse. Av någon anledning ligger många boplatser öde vid ingången till yngre järnålder. Först under slutet av tidsperioden eller under tidig medeltid sker en ny bebyggelseexpansion och ett besittningstagande sker på delvis andra områden än vad som var fallet under äldre järnålder. Bygdens tyngdpunkt ligger nu längre mot norr. Forsa kyrka anlagd under tidig medeltid kom här att få ett centralt läge i den nya bygden.

Utifrån dessa resonemang kan man också göra några noteringar om bebyggelsevolymen i sin helhet i norra Hälsingland under slutet av äldre järnålder. Om man i enlighet med resultatet i Forsa uppskattar antalet återfunna gårdsplatser i området till 10–15 % av hela antalet, kan det faktiska antalet gårdsplatser beräknas till mellan 650 och 1 000 gårdar. Varje gårdsplats skulle i ett sådant resonemang motsvara ett hushåll. Siffrorna kan jämföras med beräkningar för Öland som gäller samma tidsperiod och som uppskattas till drygt 750 (Edgren & Herschend 1982).

Bebyggelsevolymen i norra Hälsingland och på Öland skulle således ha legat i paritet med varandra. Dock har Edgren och Herschend räknat med dubbla hushåll på varje gård varför antalet människor bör ha varit lägre i Hälsingland. Med den omfattande bebyggelsen i Medelpad och även i södra Hälsingland och Ångermanland skulle gissningsvis antalet bondgårdar i kustlandet ha uppgått till mellan 1 500 och 2 000.

2. Utgrävningar av en sekundär gårdsbebyggelse vid Rolfstaån

2.1. Tidigare undersökningar

Genom ett samarbete mellan Läns museet i Gävleborgs län och Umeå universitet 1987 bereddes möjligheter att undersöka en sekundär gårdsplats på NÖ sidan av Rolfstaån. Gårdsplatsen utgör en av åtta fornlämningslokaler som är belägna vid åns nedre delar (fig. 5). Dessa utgör troligen rester efter sex olika boplatser från äldre järnålder. Där är också spår efter en medeltida gårdsplats. Flera boplatzlämningar från äldre järnålder finns längre upp efter ån och vid Kyrksjöns norra strand. Vid Forsa kyrka kan enligt Hülphers (1978:51) ha legat åtminstone ytterligare en större gravhög. NV om kyrkan är också det s.k. "Domber-

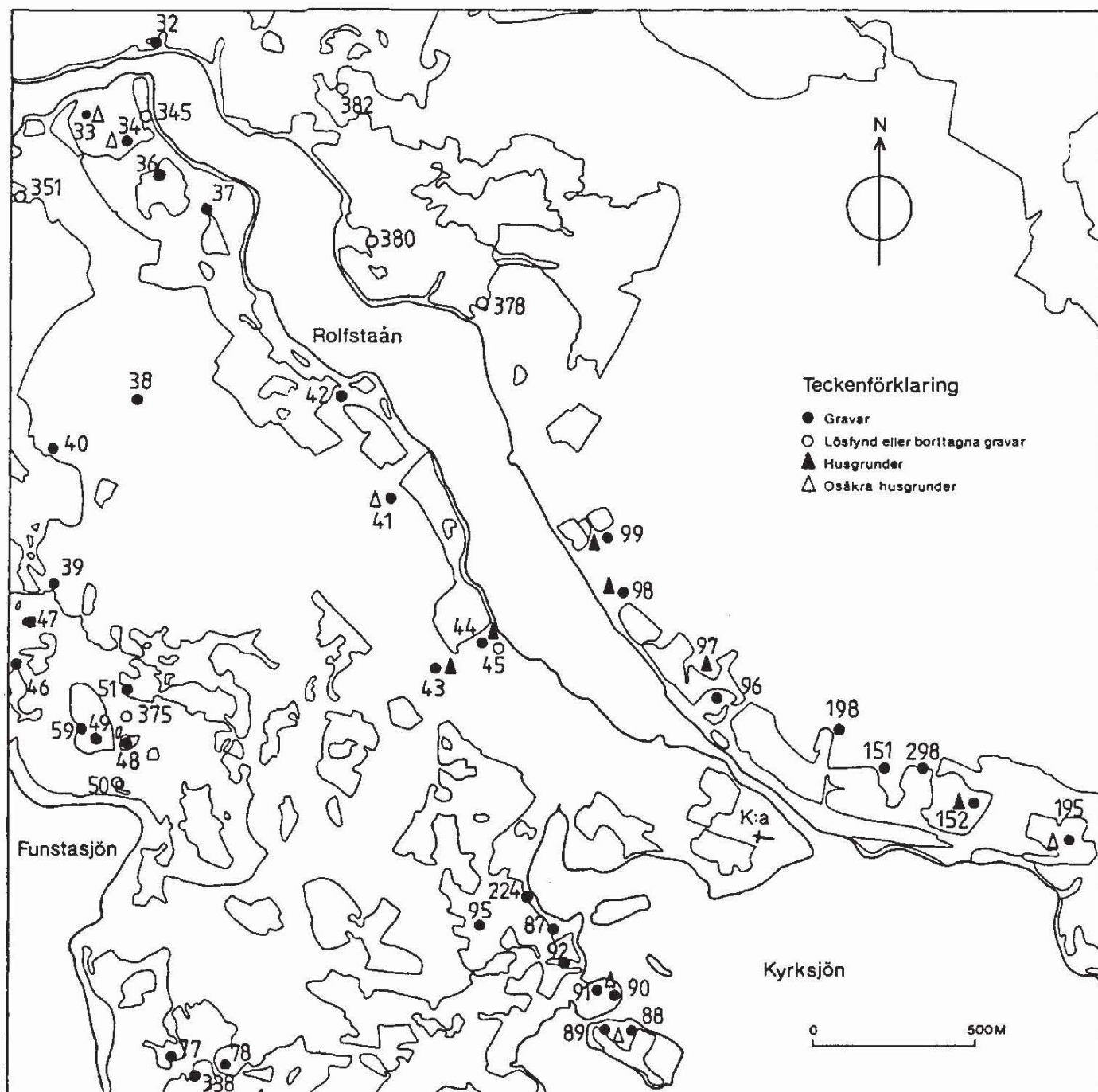

Fig. 5. Karta över fornlämningar vid Rolfstaåns nedre delar. Fyllda cirklar anger plats för grav, ofyllda cirklar löslynd eller borttagna gravar, fyllda trianglar husgrunder och ofyllda trianglar osäker grund.

get” som av Wettersten (1901:22f.) antages ha varit tings- eller domsplats.

I och med att bebyggelseområdet vid Rolfstaåns nedre delar varit relativt oberört av historisk bebyggelse, har många av de förhistoriska lämningarna bevarats. Orsaken till det ringa utnyttjandet i senare tid är att marken mycket tidigt kom i kyrkans ägo (Jonzon 1973a, 1973b). Det förefaller som om två donationer på 1300-talet (Johannes Thomasson 1320) och 1400-talet (Mattias Olavi, ”Greven i Bäck”), bildat fundamentet till markinnehavet.

Ett par olika undersökningar hade utförts i området före 1987 års utgrävning. SV om ån undersöktes 1968 en mindre hög med kärnröse (Raä 45), ca 6,5 m i diameter och 0,7 m hög (ATA dnr 892/70). Brandgraven (SHM 29216) innehöll förutom brända ben en bältering av brons samt bränd lera. Den brända leran är enligt rapporten lerklining. Vid inventering 1987 kunde även en husgrundsterrass beläggas mellan Raä 44 och 45, varför dessa båda gravar måste anses höra till samma boplatsskomplex.

Husgrunden är ca 27x9 m stor. I den ÖSÖ kortsidan och i den NNÖ långsidan är tydliga terrasskanter, 0,2-0,5 m höga, med en starkt utrasad skoning av 0,5-2,0 m stora block. I SSV finns också en svagt antydd ränna. Grundens ytplan sluttar relativt kraftigt mot öster. Differensen mellan kortsidorna är ca 1 m. Inga tecken på att brand skulle ha ödelagt detta hus kunde påvisas. Ytterligare en mindre grund kan finnas mellan gravarna.

Med indikationerna som framkom under den utgrävda graven skulle det sammanlagt kunna finnas spår efter tre hus på denna boplatss. Möjligt kan här ha funnits flera fornlämningar som försvunnit vid anläggandet av den gamla vägen till Forsa kyrka, dock har Michelsson (1867) bara angivit en gravhög i området. Söder om de ovan nämnda fornlämningarna finns även en del till synes stenröjda markytor.

Ca 120 m VSV om denna gårdsplats är Raä 43, belägen på en svagt antydd moränplatå. Här finns två gravhögar med kärnrösen, 8-9 m i diameter. Ett tjugotal m SÖ om den östra gravhögen ligger två husgrundslämningar. Den större, ca 27x9 m stor (yttermått), begränsas av svagt antydd vallar, 1-1,5 m breda och 0,1-0,2 m höga samt av en terrasskant och ett hak. Terrassens inre bredaste mått är ca 5,5 m. Jordsondning i väggregionen visade på starkt rödbränd jord, sannolikt från en bränd flätverksvägg.

SÖ om och parallellt med ovan nämnda finns en mindre, svagt antydd husgrund, ca 18x7 m stor (yttermått). Grunden begränsas av svagt antydda terrasskanter och en ränna. Provstick visade på något rödbränd jord, vilket möjligen anvisar rester efter ett bränt hus. I samband med båda husgrunderna finns flera samlingar av röjningssten, i ett fall bestående av en 13 m lång och intill 2,5 m bred sträng av 0,5-1,3 m stora stenar. Norr, söder och SV om grunderna verkar markerna vara stenröjda. Om all röjningssten är förhistorisk får väl lämnas öppet, då det legat sentida bebyggelse mellan Raä 43 och 44.

Ca 500 m NNV om Raä 43 ligger ett mindre gravfält, Raä 41, bestående av fem högar och en övertovad stensättning, 5-11 m i diameter (Michelsson 1867 anger fyra gravar). SV om den största högen är en terrassliknande lämning som dock till största delen kan ha uppkommit vid jordtäkt när gravarna anlades. Antydningar till en 6x4 m stor husgrund finns även NÖ om vägen till Rolfsta. Söder och SV om Raä 41 är sten-fria, möjligen stenrensade ytor.

På NÖ sidan av Rolfstaån, i SÖ, är en gravplats och en gårdsplats, Raä 96 och 97. Raä 96 består av två högar och en övertorvad stensättning, 9-14 m i diameter (Michelsson 1867 anger tre gravar). 1950 gjorde Arne Modén och Israel Jonzon utgrävningar i den största högen (Modén 1951). Högen hade kärnröse samt brandlager. I brandlagret framkom förutom brända ben: ett bältebeslag med ring av brons, ett nithuvud av brons samt ett fragment av bronsbeslag. Vid återställandet av graven hittades också ett bronsbeslag. Av dessa fynd torde det första och sista vara daterbara till folkvandringstid. Bältebeslaget har paralleller i kammargraven i Högom (jfr Ramqvist 1988a) och det sistnämnda bronsbeslaget är av liknande typ som det i Bostafyndet, HM 7655 (Modén 1950:fig. 2b). Några huslämningar är inte kända i omedelbar anslutning till de tre gravarna på Raä 96. Sannolikt har gården legat på moränkullen ca 75 m norr om gravarna. Här har också spår av en medeltida gård påträffats, Raä 97 (Modén 1941).

De två största fornlämningslokalerna vid Rolfstaåns nedre SÖ del utgörs av Raä 98 och 99 belägna ca 500 m norr om Raä 97 (fig. 6). Dessa gårdsplatser är belägna på platåer och sydsluttande moränmark på ömse sidor av en mindre bäckravin. SV om vägen sluttar marken kraftigt mot ån, vilket gör det osannolikt att det legat några byggnader här. Michelsson (1867) har på denna plats som kallas "Fläckänget" antecknat sex gravar. Ingen arkeologisk undersökning har skett här före 1987 förutom

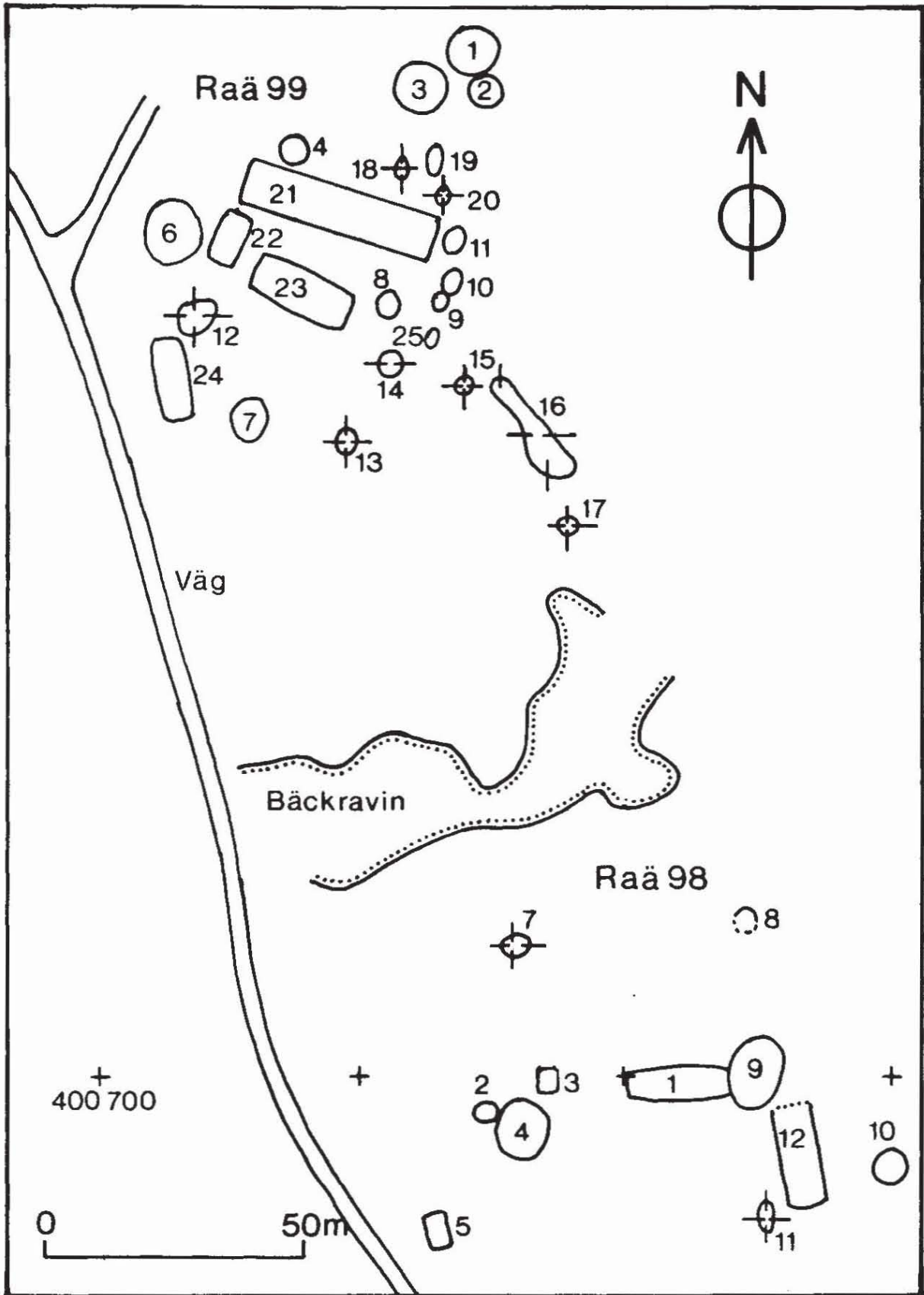

Fig. 6. Fornlämningar vid Raä 98 och 99, Forsa socken.

en kartering av Raä 99 utförd av Claes Varenius och H. Turén (ATA 1957). På deras karta finns fem högar, tre stensättningar samt två osäkra husgrunder antecknade. På Raä 99 är idag ett tiotal gravar, fyra husgrundsterrasser samt ett flertal röjningsrösen kända. Gravarna utgörs av fem högar med kärnrösen samt ett något osäkert antal rösen/stensättningar. Röjningsrösen är koncentrerade till den största grundens södra del samt längs kanten av den stenröjda markytan i söder. Förekomsten av röjningsrösen gör det svårt att uppskatta antalet rösen/stensättningar då gränserna emellan dessa är flytande.

Den största grunden, nr 21, med raka sidobegränsningar är ca 38x8,5 m stor. I den SSV långsidans västra del är en antydning till stensatt uppfart. Genom kartering av gropar på grunden och genom kontrollstick med jordsond kunde läget för fyra stolphålspar bestämmas. I de västra stolphålen fanns mycket gott om rödbränd jord, lerklining samt kol och sot. Grunden sondades även längs mittaxeln, varvid rikligt med rödbränd jord och lera hittades i dess västra delar. Den olikartade förekomsten av lerklining antyder att huset bränts olika i den östra och västra delen eller att väggarna har varit annorlunda tätade. En mindre terrass, nr 22, är ställd i vinkel mot den stora. Den är ca 8x5,5 m stor, och stenskodd på tre sidor. SSV om nr 21 och parallellt med denna är nr 23, en ca 20x7 m stor, mycket utrasad husgrundsterrass. Anläggningen är så pass förstörd att dess SSV halvdelen snarast framträder som ett stenröse idag. Den sista husgrunden, nr 24, är ca 15x7 m stor, terrasserad och stenskodd i öster, väster och söder. Inga tecken på bränning kunde iakttas på husgrunderna 22-24.

1987 gjordes en provundersökning av röjningsröse 13. Röset var ovalt, ca 4x5 m stort och 0,3-0,4 m högt. I röset fanns en flerskiktad packning av 0,05-1,0 m stora och delvis skärvida stenar. Eftersom ingen blekjordsbildning kunde konstateras under stenpackningen måste röset ha lagts på en bearbetad jordyta.

Endast en ¹⁴C-datering finns från denna boplats. Den är gjord på kol från stolphål nr 3, husgrund nr 21. Provet som är taget med jordsond på ca 0,2 m djup i stolphålet visar dateringen 1600BP±70 (UA-928). Prov med Schmidt test-hammer (Sjöberg 1987:20f.) ger också vissa anvisningar för dateringarna av anläggningarna på boplatsen. Anläggning 11, tolkat som gravröse med rest sten, har samma värden som Raä 98:1, vilket implicerar en liknande datering, dvs. sannolikt 400-tal (se nedan). Röjningsröset nr 14 visar en splittrad bild som Sjöberg tolkat så att det

på ett äldre röjningsröse skett en pålagring av sten under historisk tid. Detta antyder att markytorna söder om boplatsen brukats eller stenrensats vid två olika tidpunkter.

Boplatsen, Raä 98, på andra sidan av bäckravinen är i huvudsak belägen på krönet av och i SV-sluttande moränmark. SV om anläggning 2 och 6 sluttar marken relativt kraftigt mot SV (fig. 7). Vid Riksantikvarieämbetets inventering av denna plats 1982 kunde fyra gravar registreras: en hög och tre stensättningar. Väster om anläggning 9 hittades också inom ett ca 15x8 m stort område bitar av bränd lera med stockavtryck. Vid de karteringar av markberedningsskadorna som genomfördes av läns museet i Gävleborg 1984 kunde förutom den tidigare antydda husgrunden ytterligare tre husgrundsterrasser registreras, dvs. totalt fyra (fig. 8). Undersökningarna 1987 koncentrerades kring husgrund 1 samt till anläggning 3 och 4. Några mindre provschakt och provrutor togs också upp i samband med andra anläggningar.

Fig. 7. Översiktsbild över delar av boplatsen, Raä 98. Hela boplatsen överkorsades av markberedningsfårar. I fåran längs ned hittades före utgrävningarna rikligt med bränd lera. Från SÖ. Foto Läns museet, Gävle.

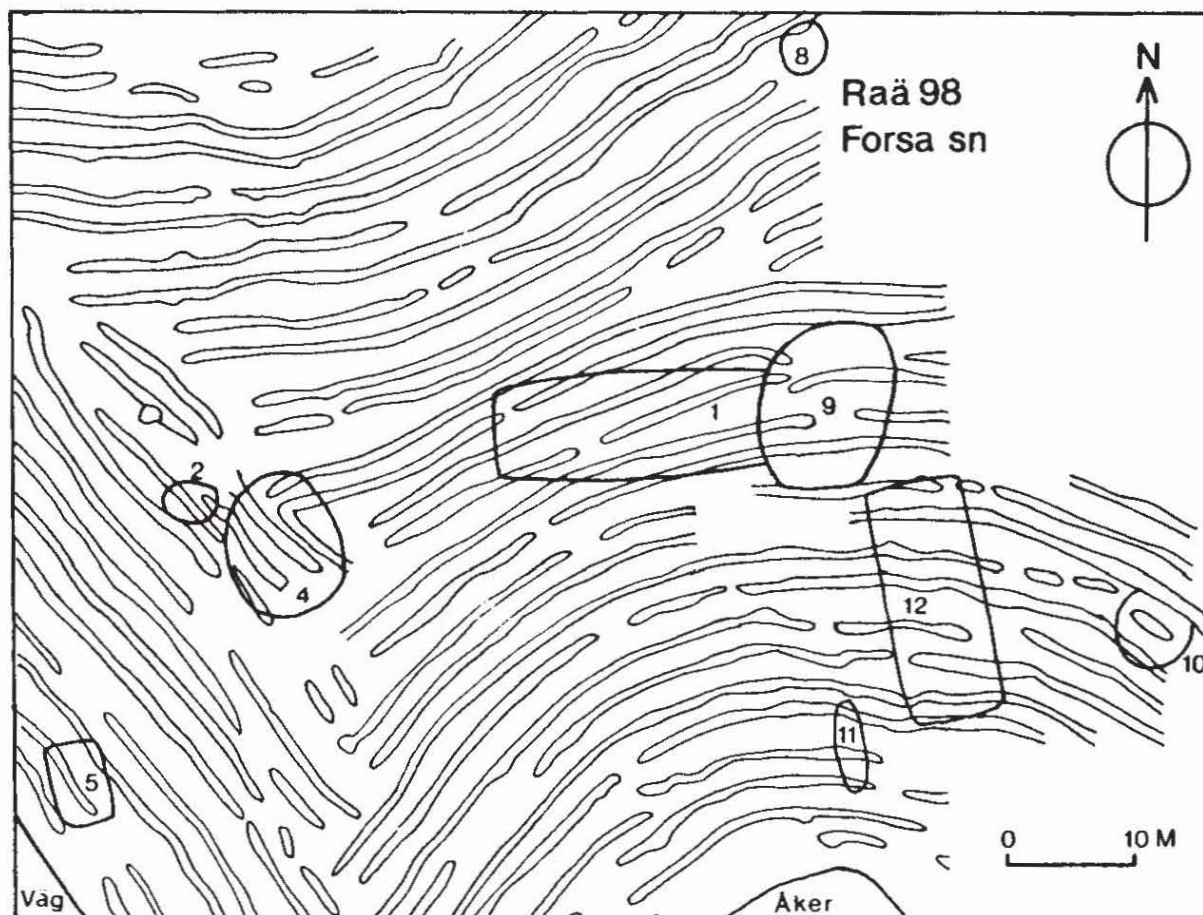

Fig. 8. Markberedningsskador på boplatserna, Raä 98. Kartering Läns museet, Gävle.

2.2. Undersökningarna vid Rolfstaån år 1987

I de markberedningsspår som korsade hela boplatsoområdet fanns starkt kulturfärgad jord med inslag av kol och sot främst mellan anläggning 4 och 9. Hela området som omfattades av Raä 98 och 99 fosfatkartrades före undersökningarna (Linderholm 1988). Prover togs på var tionde meter. Av undersökningen framgår att det är en mycket tydlig skillnad mellan de två boplatserna (fig. 9): Raä 99 har genomgående mycket högre fosfatvärden än Raä 98. Inom boplatserna kan man främst på Raä 99 se fosfatförhöjningar i samband med det största huset medan Raä 98 knappast har några tydliga differenser. Linderholm (1988) menar att skillnaderna i fosfatvärden mellan boplatserna knappast har funktionella orsaker, utan att de troligen beror på att bosättningen varat betydligt längre tid på Raä 99, alternativt varit intensivare. Antalet gravar och husgrunder på Raä 99 stöder också ett sådant resonemang.

Undersökningarna på Raä 98 genomfördes praktiskt så att den från

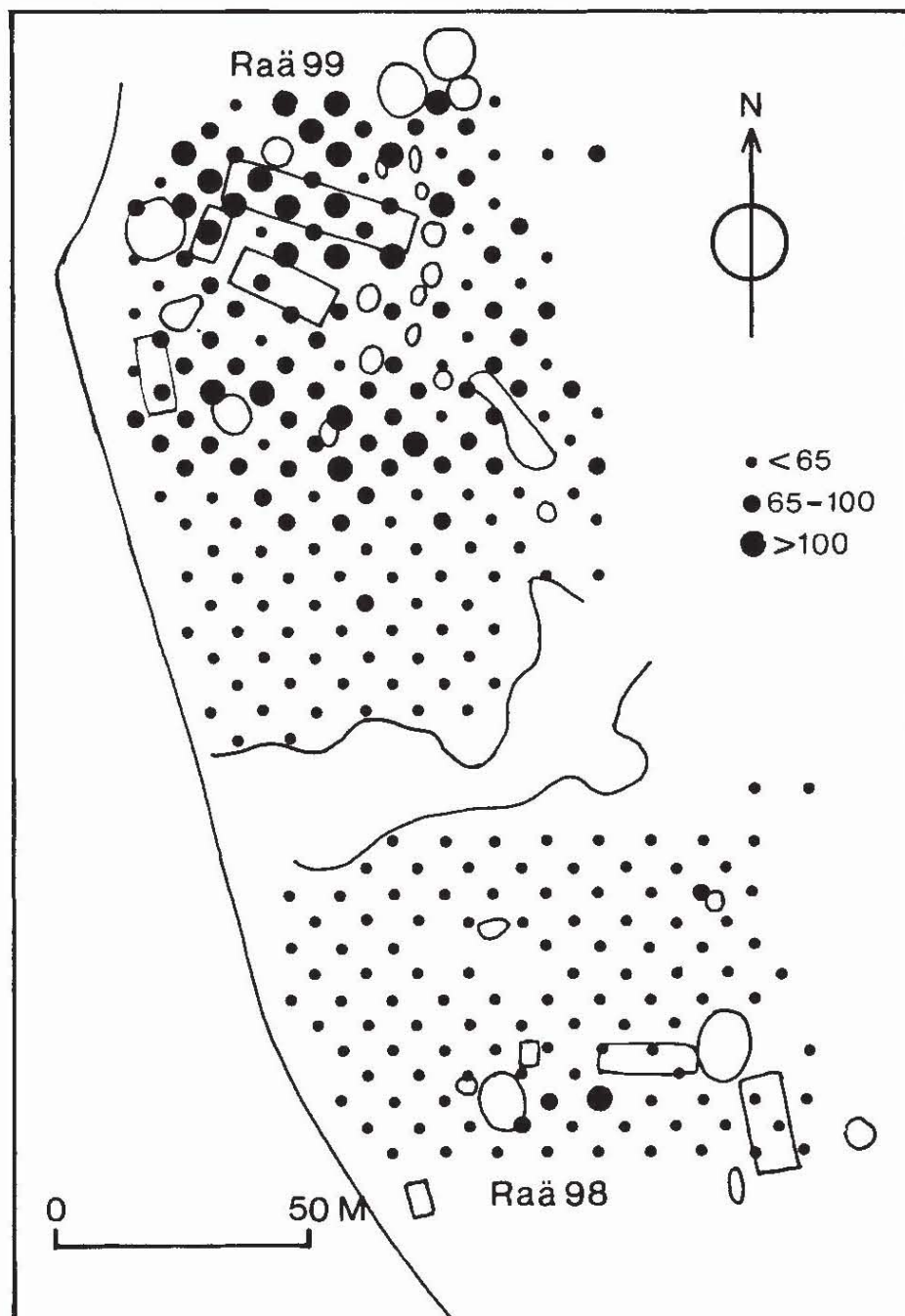

Fig. 9. Fosfatkarta över Raä 98 och 99. Renritning efter Linderholm 1988.

markberedningen uppkastade jorden först sållades. Därefter gjordes utgrävningen i lager som betecknades Rn 1 (rensningnivå 1), Rn 2 etc. Varje lager var 0,07-0,10 m tjockt. Inom utgrävningssytan för husgrund 1 sållades all jord.

2.2.1. Husgrund 1

Före utgrävningen framstod grunden som tämligen otydlig, liknande de ovan nämnda grunderna på Raä 43 på motsatta sidan av Rolfstaån. Den tydligaste begränsningen var i norr, där det fanns en 1-1,5 m bred och 0,1-0,25 m hög vall, utanför den var en 0,1-0,25 m

djup och 0,6-1,5 m bred ränna. I öster begränsades grunden av ett stort röjningsröse, bestående av 0,3-1,5 m stora stenar. I väster och söder fanns svagt antydda terrasskanter. Trots att grunden på ett flertal ställen överkorsats av markberedningsfårar var större delen av husresterna oskadade. Den grund som så småningom frilades var ca 21x8,5 m stor med längdaxeln i Ö-V riktning. Grunden hade tämligen starkt konvexa sidobegränsningar. Huset var ca 20 m långt och 5-6 m brett (fig. 10).

Huset var ovanligt homogent bränt och rester av det rödbruna/tegelröda tätningsmaterialet från väggarna gick förutom på två kortare sträckor att spåra runt hela huset. Möjligen har på dessa platser varit ingångar. Väggmaterialet förefaller av utbredningen att döma till största delen ha fallit inåt. I det rödbrända jordlagret, med en tjocklek från 0,05-0,20 m, fanns varierande mängder bränd lera med flätverksavtryck. På vissa ställen låg bitar som hade flätverksavtryck på ena sidan och en avplanad yta på den andra. Inom ett begränsat område i den norra långväggs västra del hittades 30-40 kg bränd lera från väggen. Många av dessa bitar hade sådana dubbla avtryckssidor. Den brända leran från väggarna var i huvudsak av lätt poröst material.

I och omkring härd A2 i mittpartiet av huset fanns också mycket rikligt med rödbränd jord med inslag av större och mindre bitar av bränd lera med stockavtryck. Några sådana bitar låg också ovanpå härden. Dessa stockavtryck förekom i huvudsak på brända lerbitar med trekantigt tvärsnitt, dvs. med avtryck efter två stockar och en avplanad yta (Melander 1989).

I det rödbrända materialet från vägg- och härdområdet fanns inslag av sot och mindre kolbitar från husets träkonstruktion. Under de sammanfallna väggarna låg också ett relativt tydligt sotlager som markerade en avbränd golvyta. Trots, eller tack vare, att huset var påfallande homogent bränt, hittades bara ett fåtal fragmentariska rester av väggarnas träkonstruktion: några små rester av flätverksstolpar, fragmentariskt näver i den norra vägglinjen samt också några enstaka bitar av grövre, förkolnat virke.

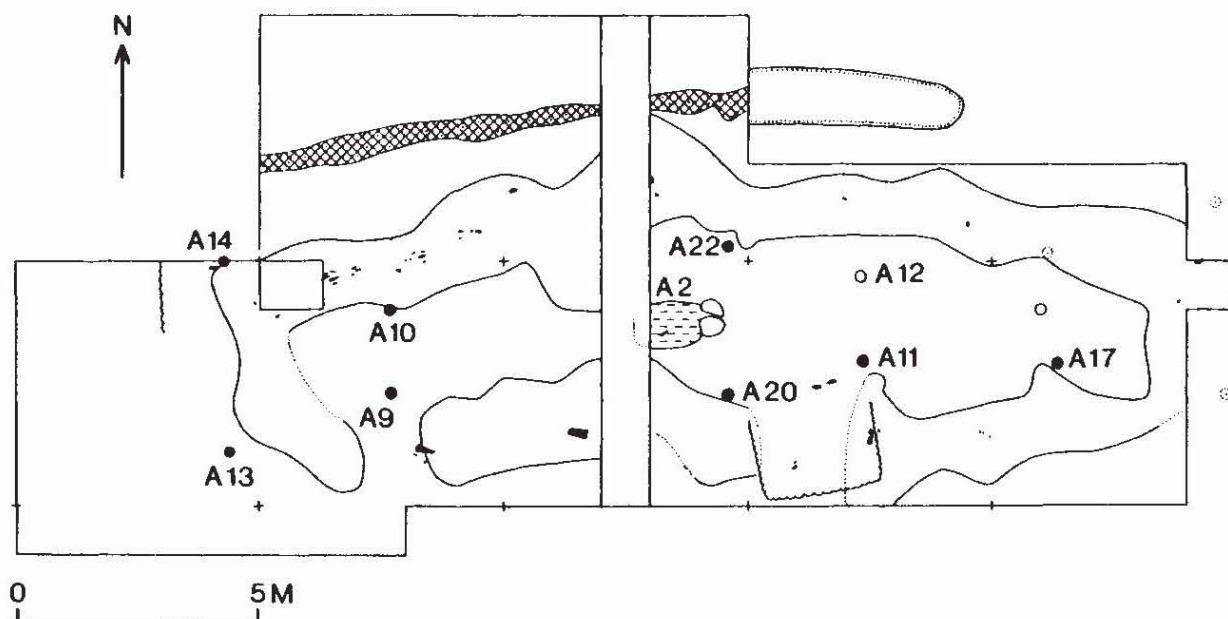

Fig. 10. Husgrund 1, Raä 98. Fyllda cirklar markerar utgrävda stolphål, ofyllda utgrävda stolphål och prickade ofyllda cirklar antagna stolphål.

Huset var försett med fyra par inre takbärande stolpar. Norr om A 21 saknas ett stolphål som troligen missades på grund av tidsbrist i slutfasen av undersökningen. Stolphålen var 0,15-0,25 m i diameter och 0,2-0,5 m djupa. Samtliga var mycket väl skodda med 0,1-0,5 m stora stenar. En del större stenar i botten på stolphålen var kantställda. Gavelstolparna i väster var utdragna likaså stolparna vid härden (A 20, 22). I öster, norr om A 17, fanns ett stolphål som kan tolkas som en mesula, i så fall den enda kända i Hälsingland, möjligen undantaget hus I på Onbacken (Liedgren 1985: fig. 6a). I den västra delen av grunden var stolphålen fattiga på både kol och lerklining, men från och med A 22 ökade dessa fyndkategorier. I samtliga stolphål hittades större och mindre mängder förkolnade fröer, vars sammansättning helt ansluter till husgrund A på Trogsta-bopplatsen (Wennberg 1986). Golvytan i huset föreföll i den västra delen i huvudsak ha varit av jord medan den östra uppvisade betydligt större mängder sten redan i Rn 1. I denna del av huset fanns även en stensatt uppfart, A 1, ca 2,5x1,5 m stor (fig. 11). Troligen indikerar den större stenmängden i den västra delen av huset samt uppfarten att denna del använts för kreatur. I centrum av huset fanns en 1,5x1,15 m stor lerhård. Härden hittades under en mängd material som rasat från huskonstruktionen. Intill härdens östra del och delvis på den fanns en koncentration av brända ben.

Angående terrassens konstruktion måste vissa egendomligheter kommenteras. För det första saknade den södra långsidan vall, den syntes främst som en mycket svagt markerad terrasskant. I norr och väster fanns den ovan nämnda vällen, den bestod förutom av jord även av 0,1-0,25 m stora stenar. Längs den norra vällens mittparti låg en hel del lösa stenar alldeles utanför vägglinjen. I rännan i mittpartiet av samma långsida fanns också rikligt med stenar. Mellan stenarna och delvis under låg vidare en del rödbränd jord som måste ha kommit från tätningsmaterialet i väggen. Det är lite svårt att förklara förekomsten av de lösa stenarna, men man skulle möjligen kunna tänka sig att huset varit försett med

Fig. 11. Mittpartiet av husgrund 1, Raä 98. I bildens vänstra kant syns en stensatt uppfart och i bildens högra kant är en lerhård. Från NNÖ. Foto Läns museet, Gävle.

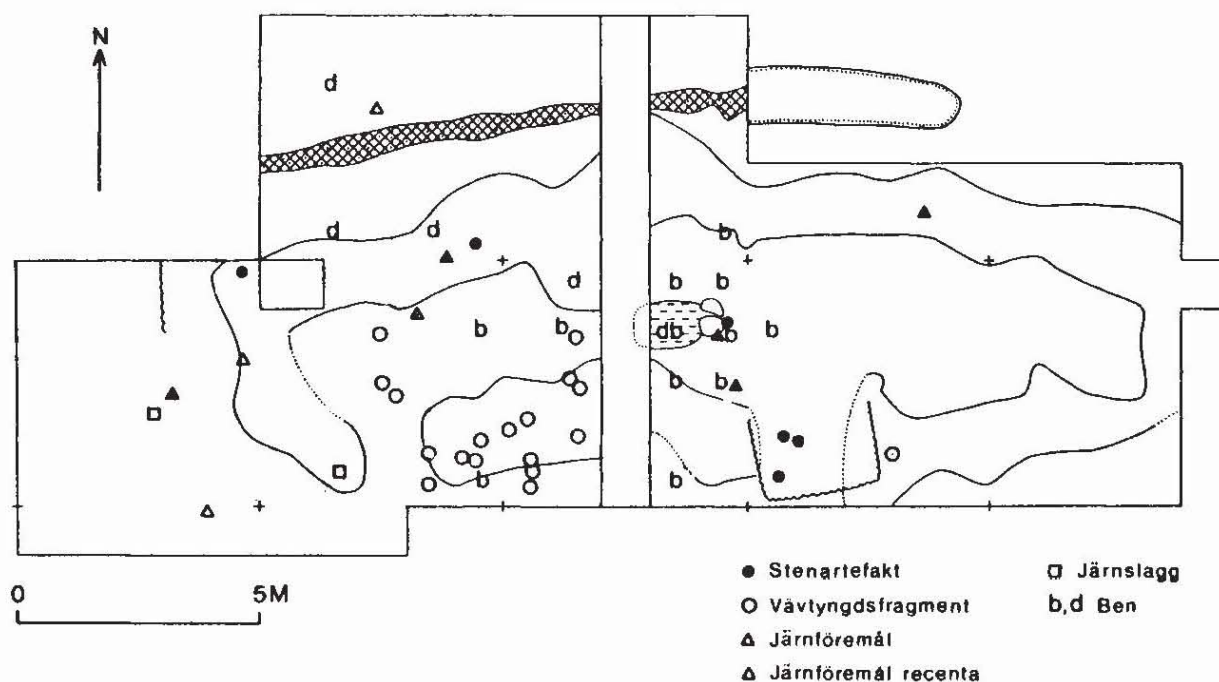

Fig. 12. Spridning av fynd i husgrund 1, Raä 98.

någon mindre kallmur av sten i väster och norr som före eller efter husbranden till stora delar rasat samman.

Förutom den brända leran och de brända benen framkom bara ett fåtal andra fynd i huset (fig. 12). I södra långväggens västra del hittades en del fragment av vävtyngder av lera, vid den norra långväggen i samma del av huset fanns bitar av ett bryne samt en järnsyl. SÖ om härden låg en järnnit samt en platt järnten. I samband med härden och i den stensatta uppfarten hittades några knackstenar och löparstenar. De senare ingick i stenfyllningen i uppfarten. SV om grunden hittades också två bitar järnslag, en bit var en del av en botten-skålla. Vid nedgrävningen av första rensningsnivån hittades även några föremål av sent ursprung: en hel och två fragmentariska hästskor samt en fällkniv.

2.2.2. Husgrund 3

Huslämningen framkom NNÖ om det stora röset nr 4. Inom ett ca 7x7 m stort område låg rester av ett lerklinat hus (fig. 13). I öst och väst fanns spår av två brända husväggar markerade av rödbränd jord med inslag av lerkliningsbitar med avtryck efter flätverk: i väst en ca 5,5 m lång och 0,5-1,5 m bred väggdel och i öst ett 7 m långt och 0,5 m brett parti. I söder syntes väggmaterialet ha en tendens att gå ihop, möjligen markerande en kortsidenvägg. Lagret med den rödbrända jorden var upp till 0,1 m tjockt. Norr om 400-linjen var väggmaterialet mycket otydligt, möjligen svängde den östra väggen av mot väster. I väggmaterialet fanns på två ställen ovala, ca 1,3 m långa fläckar av starkt rödbränd lera.

I samband med och under den väggdelen fanns förkolnade rester av en vägg bestående av en fragmentarisk syllstock samt delvis förkolnat näver. Vid koordinat 395/786,7 hittades näver under en del större lerkliningsbitar med dubbelsidiga avtryck. Lerkliningen var orienterad så att en flat sida låg uppåt och en sida med avtryck efter flätverk nedåt. Längs

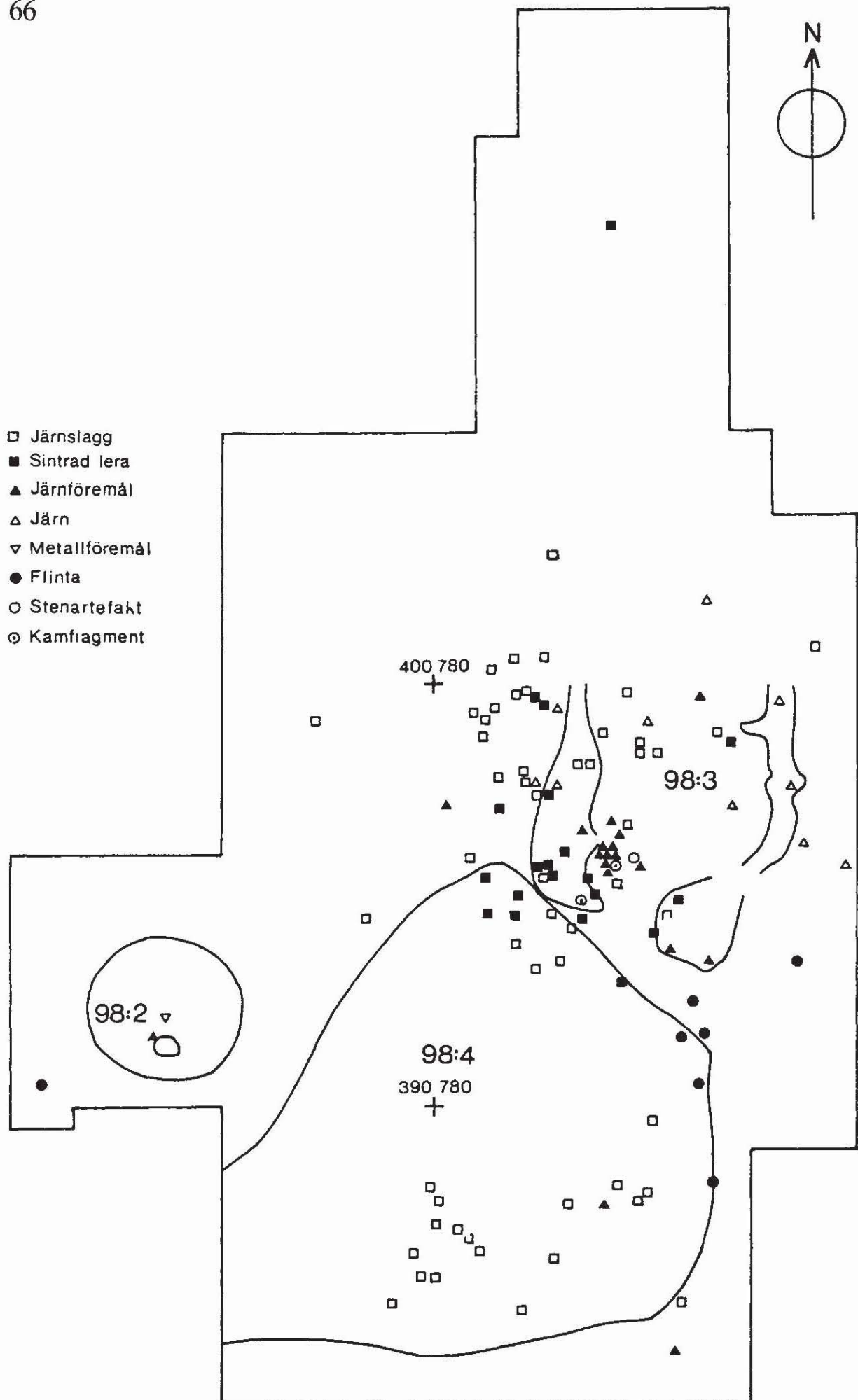

Fig. 13. Husgrund 3, Raä 98, och fynd i anslutning till denna.

en 4 m lång, i det närmaste rak linje fanns rester av näver. Bitarna var 0,03-0,2 m långa och delvis hoprullade. Under nävret fanns delvis obränd lera. I samband med nävret och omedelbart väster om detta låg på två ställen rester av en förkolnad, fragmentarisk syll. de största bitarna var 0,4x0,2 m stora (N-S) och ca 0,01 m tjocka. Stocken låg ovanpå ett ca 0,02 m tjockt lager av mörkfärgad sand/mo. Under väggresterna var ett 0,02-0,25 m tjockt lager av brun, kulturpåverkad sand och moränjord. I och under detta lager, nedgrävda i B-horisonten, hittades två härdanläggningar eller gropar inom husets väggbe-gränsning. Den största (nr 15), belägen under den SÖ väggdelen, var rektangulär 1,4x1,0 m stor och ca 0,4 m djup (räknat från Rn 2, eller husets tänkta golvyta). Anläggningen var till största delen fylld av gråbrun sand och moränjord med inslag av sot och kol. Mot botten låg en spridd packning av 0,05-0,15 m stora, delvis skärviga stenar. Längst ned var ett 0,03-0,14 m tjockt kol- och sotlager.

Den andra gropanläggningen (nr 14) som låg i mittpartiet av husresten var rundad, ca 0,8 m i diameter och 0,3 m djup och nedgrävd ca 0,15 m i B-horisonten. Större delen av gropen var fylld med delvis sotig och kolhaltig sand/moränjord. Längst ned i botten fanns ett 0,05-0,1 m tjockt lager av kol och sot. Möjligen kan den sistnämnda anläggningen höra till huskonstruktionen, dock inte den rektangulära gropen.

Sammanfattningsvis kan man säga om husresten att den är spår efter ett bränt flätverkshus av svårbedömda dimensioner. Dock talar en del för att det är ett litet hus, ca 7x4 m stort (N-S). Det skulle i så fall vara det enda utgrävda huset i Norrland av sådana dimensioner där flätverkswägg och syllkonstruktion är påträffade. Under huset fanns ytterligare åtminstone en anläggning som måste ha konstruerats innan huset byggdes.

I samband med främst husets västra delar framkom ovanligt stora mängder fynd: järnslag, sintrad lera, bitar av fodringar till smidesgropar (delvis starkt sintrade och några bitar med spår av avtryck efter blästermunstycke) samt järnklumpar och några bitar delvis

Fig. 14. Verkstadsfynd från husgrund 3, Raä 98: tre prylar, skedborr, hyvelblad samt järnkil. Foto Länsmuseet, Gävle.

smält järn. Av spridningen och stratigrafin att döma har smideshantering skett innan huset byggdes. Materialet har troligen samband med kolgropan (nr 15) och slaggen i rösets södra del.

I husrestens södra del hittades inom ett 2x1,5 m stort område (Ö-V) innanför den västra väggen en mängd olika föremål: brända delar av en avsatskam i ben, en puns, tre pryglar/sylar, två tänger, en hank, ett hyvelblad, en skedborr, ett beslag, ett kniv- eller saxblad, en knivspets, en järnkrok, en större klump av hoprostade/sintrade spikar och nitar (en del trasiga och flera uppenbarligen använda) samt ett bryne (fig. 14). Några artefakter av järn hittades också längs den östra väggdelen: ett knivfragment, en spets till en skära (?) samt en puns (?). Sammantaget har fynden ett markant inslag av använda och trasiga föremål, varav påfallande många verktyg. Klumpen med spikar och nitar måste ha legat i någon form av förvaringspåse eller behållare när huset brann. Detta fynd visar med all önskvärd tydlighet hur noga man var med att ta tillvara uttjänta järnföremål. I husets södra del hittades även en del brända ben.

2.2.3. Andra anläggningar på boplatsen

Omedelbart SSÖ om hus 3 och i slutningen mot SV låg en tämligen oregelbunden anläggning bestående av 0,05–1,5 m stora stenar (fig. 15) och ca 12×12 m stor. I centrum var en fyllning av 0,5–1,5 m stora, delvis skärvigade block. Möjligen begränsades centralfyllningen av en kantkedja i öster och SÖ. Upplagd mot och längs kanterna av främst södra och östra

Fig. 15. Stensamlingen A 4, Raä 98. Från S. Foto Läns museet, Gävle.

sidan var en mycket tät småstenspackning av skärvig och delvis skörbränd sten. I denna packning fanns också mörk, kulturpåverkad, fet jord med inslag av sot och kol. Ovanpå stenpackningen i NÖ framkom i Rn 1 en del lerklining, vilket indikerar att huset bränts efter det att stenpackningen anlagts. Detta innebär i sin tur att röset funnits under husets brukningstid och att huset därför inte kan ha sträckt sig så mycket längre mot söder än vad som framgår av utbredningen av det brända väggmaterialet.

I röset, som före undersökningen antagits vara en grav, gjordes inga fynd som kunde styrka ett sådant antagande, detta trots att hela ytan under röset undersöktes. I NV delen hittades några bitar brända ben, i den SÖ delen framkom en nitbricka och omedelbart utanför röset i SÖ hittades en järnkniv. Huvudparten av fynden under röset bestod av delvis sintrada lera, de flesta bitar troligen från fodringar till smidesgropar, samt järnslag. En del slaggbitar hittades under småstenspackningen i öster och låg ovanpå orörd moränmark. I och med fyndsammansättningen i röset är det osannolikt att det rör sig om en grav. Samma bedömning torde gälla anläggning 9 som har ett liknande utseende. De mycket stora mängderna skärvig småsten längs kanterna av röset kan knappast ha kommit från röjningar av gårdsplanen eller åkerytor i anslutning till huset, mot detta talar t.ex. den förhållandevis jämna stenstorleken. Det förefaller troligare att man använt stenen i någon hantering som gjort att den skärvat sig, sedan har den dumpats på röset.

Ytterligare två husgrunder finns på boplatsen. Nr 5 är en liten husgrund, ca 8×5,5 m stor, starkt utrasad, terrasserad och stenskodd på tre sidor. SÖ om nr 1 är en ca 18×7 m stor husgrund, nr 12, som ligger i sydsluttande mark med terrassytan sluttande mot SSÖ. Den är på tre sidor begränsad av terrasskanter med stenskoningar i VSV och SSÖ. Ett 1–2 m brett och 7,5 m långt schakt togs upp i de centrala delarna av husgrund 12. Vid nedgrävning av ytan framkom en mycket tät och väl avgränsad stenpackning efter en ca 5 m lång sträckning. Packningens övre lager bestod av mycket tätt liggande, till största delen skärviga och skarpkantade stenar. Under dessa låg större, 0,2–0,3 m stora stenar. Vid nedgrävningen av profilen framgick att det påförda sten- och jordlagret var 0,1–0,25 m tjockt. Ingen blekjord fanns under det påförda materialet, vilket innebär att markytan måste ha bearbetats på något sätt. Stenpackningen var mycket väl avgränsad i väster, inte en sten låg utanför terrassen. Inga spår efter kulturlager eller någon konstruktion kunde beläggas på terrassytan och inga fynd gjordes.

Inom boplatsytan finns som tidigare nämnts två gravanläggningar. Längst i SÖ är en hög med kärnröse (nr 10) och i anslutning till röset nr 4 låg en stensättning (nr 2). Den sistnämnda undersöktes. Under jordmanteln var en tät packning av 0,1–0,4 m stora, till rätt stora delar skärviga stenar. Ingen tydlig kantkedja fanns runt stenpackningen. Under stenpackningen var en ca 2 m vid och 0,1–0,3 m djup grop, fylld med mörkfärgad, kolhaltig jord. I botten på gropen låg ett 0,1–0,3 m tjockt kol- och sotlager. I kollagret hittades två bitar av obrända ben samt en obränd djurtand. I södra delen av kollagret framkom ett likarmat spänne, en soljelliknande bronsring, samt en mindre järnkniv (fig. 16). Vidare hittades några benfragment som av Wretemark (1988) bestämts vara från ett spädbarn, under ett år gammalt.

På boplatsen framkom dessutom en mindre mängd djurben. Totalt hittades 22 bestämbara fragment (Wretemark 1988), däribland två från får och 11 från får/get. Wretemark anser det sannolikast att alla ben kommer från får. Fragmenten härrör från extremitetsben samt skulderblad. I fem fall har nöt blivit identifierat, av dessa utgjorde fyra tänder (alla

från grav 2). Ett ovanligt fynd i detta sammanhang utgörs av fyra fragment av vikaresäl. Benbitarna härrör från extremitetsben: överarmsben, lårben samt armbågsben. Man kan därför förmoda att själva sälkroppen tagits till boplatsen. Sälbenens förekomst på boplat- sen kan ha två olika förklaringar. För det första kan benen ha samband med järnåldersgår- den. Sälben har t.ex. hittats i Gene och Högom (Ramqvist 1983:14, 172), vilket visar att sälen utnyttjats inom den agrara ekonomin. Eftersom Forsa-boplatsen inte ligger vid kus- ten under bosättningstiden som Högom och Gene, kan man här kanske tänka sig ett va- ruutbyte med rösebygden som bör ha varit mer inriktad på denna resurs (jfr Liedgren 1988d). Det andra alternativet går ut på att benen härstammar från en underliggande neo- litisk boplats. Benen kan i så fall kanske sammankopplas med fynden av knackstenar och flintavslag som också hittades på boplatsytan. Stenartefakterna behöver inte nödvändigt- vis vara från tiden före järnåldersboplatsen, t.ex. förekommer kvarts och flinta ibland i Finland på liknande gårdar från samma tid (Uino 1986:81ff.), dock är stenartefakter med några få undantag ännu inte påträffade i Norrland på agrara boplatser från tidsperioden. Därför är en neolitisk datering troligast. Vid denna tid utgör också Rolfstaån en av Södra Dellens förbindelser med havet.

2.2.4. Dateringar

Från boplatsen finns för närvarande åtta analyserade ^{14}C -prover (St 11526–11529, 11531–11533 samt 11538). Fyra av dessa är från husgrund 1. Proverna har gett värden från mitten av 100-talet fram till mitten av 300-talet e. Kr. Tre prover från stolphål (nr 9-10 och 17) ligger tidsmäs- sigt relativt väl samlade från andra hälften av 200-talet till mitten av 300- talet. Avvikande är kol från lerhärden som dateras till mitten av 100- talet (okalibrerade värden). Husgrund 3 har daterats med två prover från kolade syllstockar. Dateringarnas centrumvärden ligger från slutet av 200-talet till omkring 400 e.Kr. Slutligen finns två dateringar av an- läggnings som överlagras av husgrund 3. Den äldsta av dessa har ett centrumvärde kring 200 e.Kr. och den yngre går en bit in i 400-talet. Det förstnämnda av dessa prover har en mycket hög standardavvikelse (± 265 år), troligen beroende på den ringa mängd kol i provet, vilket gör att man inte kan fästa någon större vikt vid det.

Om man bortser från härddateringen (t.ex. kan gammalt virke ha an- vänts som ved) så är konstruktionsdetaljerna i de båda husen daterade till senare delen av yngre romartid. En kalibrering av ^{14}C -värdena gör dateringarna ca 100 år yngre. På grund av de inneboende felen i själva dateringen (se t.ex. Liedgren 1988c:60f.) bör byggandet av husen sna- rast kunnat förläggas till en något senare tidpunkt, sannolikt 400-tal. För detta talar också dateringen av anläggningarna under husgrund 3,

vilka tidsmässigt måste ligga före husets uppförande. När branden sedan förstörde husen går inte direkt att avgöra, fragment från en avsatskam i hus 3 pekar dock på folkvandringstid.

Fynden från grav 2 kan möjligen ge ytterligare en indikation. I graven hittades ett litet, enkelt dekorerat likarmat spänne av brons (fig. 16). Likarmade spännen, dock ej med samma utformning, har tidigare hittats i Forsa. Två spännen hittades vid utgrävningarna av en gravhög i Hillsta några kilometer väster om Raä 98. Spännena låg tillsammans med flera andra föremål med dateringsinnehåll: ett korsformigt spänne, ett hänge av brons, släta agraffknappar etc. (Lindhagen 1972:124ff.). Utgrävaren daterar graven till senare delen av folkvandringstid. I graven på boplatsen fanns vidare en upphängningsring av brons. Denna har sina paralleller i ett fynd från Tuna socken (Olsson 1984:fig.11). Ringen, som i det fallet är fäst vid en nyckel, är bl.a. genom myntfynd daterad till 1000-talet. En sådan datering är naturligtvis otänkbar för Forsa-fyndet. Min mening är att föremålen i graven är från senare delen av folkvandringstid eller tidig vendeltid.

Om husbränderna inträffade ett hundratal år efter det att husen uppförts, vilket ur konstruktionssynpunkt knappast är någon orimlighet, skulle begravningen i grav 2 faktiskt kunna vara ungefär samtida med denna händelse. Vidare resonemang kring detta i nedanstående.

Fig. 16. Fynd från grav 2, Raä 98: järnkniv, söljeliknande bronsring samt likarmat spänne av brons. Foto Läns museet, Gävle.

2.2.5. Undersökningsresultat

De fyra husgrunderna tillhör yngre romersk järnålder och folkvandringstid. I och med att anläggningar överlagrades av en husgrund kan man förmoda att flera bebyggelse- eller utnyttjandefaser finns representerade på boplatzen. Den första fasen under järnåldern har samband med smideshanteringen och gropanläggningarna under hus 3. Möjligen hör också husgrunden längst i SÖ till detta skede. I och med närheten till den andra boplatzen, Raä 99, kan man vidare anta att Raä 98 är ett utskott från denna. Ytterligare en utnyttjandefas, möjligen av betydligt tidigare ursprung är också belyst genom stenartefakterna. Bebyggelsen på Raä 98 speglar en mindre gårdsplats, men med samma agrara inriktning som de större gårdarna, t.ex. är de tre sädesslagen korn, råg och havre representerade i makrofossilmaterialet från hus 1, även ett par linfrön har identifierats. Sammansättningen är förbluffande identisk med husgrund A i Trogsta (enligt en preliminär analys av K. Viklund). Husen på gårdsplatsen tillhör den mindre gruppen boningshus och har de närmaste parallellerna i t.ex. hus H i Trogsta (Liedgren 1988a). Annars är utformningen den vanliga med tre skepp och flätverksväggar klinade med lera. Liksom på många andra gårdsplatser från äldre järnålder i Mellannorrland har metallhantering förekommit, här åtminstone i form av smide. Fynden av verktyg i samband med hus 3 är ovanligt rika och sammanhanget kan möjligen tolkas så att huset varit någon form av verkstad.

3. Brända hus

Två av de huskonstruktioner som undersöktes på boplatzen vid Rolfstaån var eldhärjade, vilket även gäller flera av de andra gårdsplatserna i området. Man kan ställa frågan, hur vanligt är det med brända huslämningar och varför har husen brunnit?

Av flera skäl är det svårt att erhålla ett värde som anger hur stor andel av husen som är brända. En orsak är att bara en bråkdel av det totala antalet boplatser i Norrland från äldre järnålder ännu så länge har utgrävts. De utgrävda boplatserna utgör heller inte något slumpmässigt urval ur den totala populationen boplatser. Det torde ändå vara av vikt att konstatera att av ett tiotal, främst delundersökta boplatser i Norr-

lands kustområde har flertalet brända hus, vanligen boningshus med stall och förrådsdel.

I Hälsingland har brända hus påträffats på fyra av fem undersökta gårdsplatser (Björka-undersökningen undantagen). Onbacken i Bollnäs har två större brända hus (Liedgren 1985). Trogsta-boplatsen i Forsa socken har tre säkert brända hus, varav två är större boningshus (Liedgren 1988a). Vid Bälingsjön i Jättendal socken har också ett större bränt boningshus kommit i dagen (Liedgren 1988a). Slutligen vid Rolfstaån har, som ovan redogjorts för, hittats spår av två brända hus.

I Medelpad har två av fem undersökta boplatser visat spår av brända hus (Sticksjön-boplatsen dock ännu ej publicerad, varför siffran kan stiga). I Högom, Selånger socken, har flera brända större huskonstruktioner påvisats under gravhögar (Selling 1977, Janson och Selling 1955). Förnyade undersökningar på platsen under 80-talet (Ramqvist 1988a,b) har gett belägg för ytterligare ett bränt hus, således minst tre i Högom. K.-G. Selling utförde också en mindre provundersökning av en husgrundsterrass i Vattjom i Tuna socken vid förstagångsinventeringen av Medelpads fornlämningar (Selling 1977:334) och fann då spår av ett större lerklinat bränt hus.

I Ångermanland har bara en boplatz från äldre järnålder hittills undersökts, Gene vid Örnsköldsvik. Utgrävningarna har påvisat flera brända hus, varav ett större boningshus av liknande dimensioner som det största i Trogsta (Ramqvist 1983).

Innan vi i detalj diskuterar bränningen av de enskilda husen, torde det vara av vikt att få en generell bedömning av hur pass vanligt det är med brända hus på boplatserna. Av de över ett hundra gårdsplatserna i norra Hälsingland har författaren besökt de flesta. Vid besiktningen av husgrunderna har jordsond använts för att försöka avgöra om husen är brända eller inte. Problemen vid användning av jordsond för att bedöma bränning är många och kan inte i sin helhet tas upp i detta sammanhang. Här hänvisas till Liedgren (1988c:51ff.) som redogjort för svårigheterna.

För det första är i regel kolförekomsterna i brända husgrunder förbluffande ringa, vilket även kan gälla stolphålen. Kolförekomsterna på husgrunderna kan också vara helt sekundära och härröra från t.ex. skogsbränder, sekundärt utnyttjande av platsen etc. I många fall förekommer bränd lera och klining i samband med flätverksväggarna i brända hus, dock ej alltid, även om huset är bränt och bevisligen haft

en flätverkswägg. Slutsatsen blir att endast tydligt bränd lera med eller utan klinbitar kan användas som en säker indikation på att ett hus har brunnit (Liedgren 1988c). Tyvärr beror bedömningarna av färgningar mycket på hur pass fuktig jorden är vid inventeringstillfället. Torr jord gör det mycket svårt att se färgningar som är eldröda i fuktigt tillstånd. Man kan därför bara ange en nedre gräns för hur många hus som har bränts eller hur många boplatser som har brända huskonstruktioner.

Av norra Hälsinglands ett hundra gårdsplatser har ett tjugotal spår av ett eller flera brända hus. Av det totala antalet husgrunder som är mer än 200 är ca 12 % brända. Största delen av dessa utgörs av större hus, flerfunktionshus med boningsdel, stalldel och förrådsdel.

Andelen brända hus är således relativt liten, men kan i princip bara öka genom flera arkeologiska utgrävningar och inventeringar under gynnsamma förhållanden. Lokalt kan också andelen brända hus vara betydligt större. Ett exempel på detta är boplatssområdet vid Rolfstaån, ett annat är boplatssområdet vid Bälingsjön i Jättendal socken. I det sistnämnda fallet har fyra av tio gårdsplatser säkra spår av brända hus (Liedgren 1988a). De flesta är större boningshus.

För att kunna penetrera ämnet vidare är det nödvändigt att diskutera även de enskilda utgrävda huskonstruktionerna och gårdsplatserna där de förekommer. För det första uppträder brända hus både på boplatser med bara brända hus (t.ex. Onbacken) och på boplatser med både brända och obrända hus. Bra exempel på det sistnämnda är Gene, där det äldre boningshuset (hus 1) ersätts av en konstruktion (hus 2) som har övergivits obränd (Ramqvist 1983). Ett liknande exempel är Trogsta där det sannolikt yngsta boningshuset också har övergivits obränd (Liedgren 1988a).

Fynden och fyndfrekvenserna i de brända husen ger också en viktig information om under vilka förhållanden som husen bränts. Allmänt sett är föremålsfynden få i den äldre järnålderns hus i Norrland, både i brända och obrända hus. Detta torde betyda att de flesta brända huskonstruktionerna har varit utrymda när de fattade eld. De flesta föremål som hittas är också i regel trasiga eller utslitna. Vävtyngher förekommer i fyra hus i Hälsingland men i intet fall har mer än ett par vävtyngher påträffats i ett och samma hus. Förhållandet måste innebära att det inte stått vävstolar i något av husen vid brandtillfället, då skulle fler vävtyngher ha hittats. De hälsingska vävtyngherna är gjorda av praktiskt taget omagrad lera, vilket gör att de till stora delar spricker sönder vid en

brand, de går således inte att ta vara på efter en brand.

En brand som orsakats av gnistbildning från härdarna skulle sannolikt få ett mycket snabbt förlopp och tända eld på hela huskonstruktionen på några minuter. Bara en begränsad del av inventarierna skulle kunna räddas. Det arkeologiska fyndmaterialet talar i många fall mot vådaeld just på grund av den relativa fyndtomheten. En alternativ förklaring till vådaeld skulle kunna vara att husen var uttjänta och inte i bruk när de antändes. Man skulle kunna tänka sig att gamla hus regelmässigt brändes ner när de nya huskonstruktionerna var färdiga. Förfarandet förefaller dock en aning slösaktigt med tanke på allt användbart virke som går förlorat. Ett alternativ vore att husen brändes när man flyttade till en annan gårdsplats. Denna förklaring förefaller dock inte att gälla t.ex. Gene eller Trogsta där de yngre huskonstruktionerna är obrända.

En bränning som orsakats av en olyckshändelse borde förutom relativt många artefakter även lämna spår av innebrända djur och människor, kanske framför allt det förstnämnda. Mig veterligen har inte ett enda innebränt djur kunnat påvisas i något av de utgrävda norrländska husen, trots att de flesta är flerfunktionshus med relativt stora stalldelar. Ramqvist (1983:169) uppskattar antalet stallade djur i hus 1 i Gene till 10 kor, 20 får, fyra grisar och en häst. Avsaknaden av innebrända djur skulle åtminstone delvis kunna förklaras med att bränderna inträffade under sommarhalvåret då djuren var ute på bete. Innebrända djurbesättningar saknas således i de brända husen, däremot finns exempel på innebrända människor.

Vid utgrävningar av en mindre gravhög med kärnröse på Trogstaplatsen hittades rester av ett mindre, eldhärjat boningshus (hus H) som överlagrats av graven. Välbevarade rester av huset hittades bara under själva gravkonstruktionen, där fanns en sotsvart brandhorisont omedelbart under kärnröset. Utgrävaren har tolkat fyndomständigheterna på det sättet att ytmaterialet från de delar av huskonstruktionen som var belägna utanför gravens begränsning, skottas in för att det skulle hamna under gravhögen. Detta bör betyda att gravkonstruktionen och husbranden har ett direkt samband. Man skulle annars kunna tänka sig att konstruktionen av graven är en helt sekundär företeelse. I mitten på detta nedbrända flätverkshus hittades en härd och omkring denna fanns brända ben av minst en vuxen person samt ett barn under sju år (Margareta Backe, muntligen). Den troligaste förklaringen till

förekomsten av benen i huset är att personerna har innebränts och att en grav rests över de döda efter branden. Artefaktmaterialet från huset är relativt rikligt, men knappast så stort att det med säkerhet kan fastställas att det var fullt bebott vid brandtillfället. Så hittades t.ex. bara rester av en eldsprängd vävtyngd invid en långvägg.

I och med att en gravhög lagts över de döda i hus H i Trogsta kan man inte utesluta att huset använts som gravbål för någon som dött under andra omständigheter. Dödshus har tidigare diskuterats av Ramqvist (1988a) i samband med tolkningen av huset under grav 3 i Högom. Han menar att den döda antingen brunnit inne eller att huset skulle ha kunnat används vid likbränningen. Som ett tecken på dödshus nämns de relativt rikliga fynden av personlig utrustning, bl.a. hundratals pärlor, nålar, nålhus, benkam etc. Haken i Ramqvists resonemang är dock att det inte har hittats några säkra människoben, vilket enligt min mening gör det lika troligt att det kan röra sig om ett hus som bränts ned med inventarierna kvar.

Det andra exemplet på innebrända människor kommer från den ovan diskuterade boplatsen vid Rolfstaån. I hus 1 hittades i anslutning till lerhärden en relativt stor mängd brända, tämligen sköra ben. Dessa utgör enligt Wretemark (1988) en relativt komplett bensamling efter en 8–12 år gammal individ. Vi står här inför ett ännu större mysterium än Trogsta-huset därför att här saknas gravkonstruktion. Som tidigare konstaterats var artefaktfynden i huset mycket sparsamma. Fynden av vävtyngdsdelar kan förefalla rikliga på planen men det torde bara röra sig om ett par vävtyngder som eldsprängts. Allt tyder på att huset varit tomt på inventarier vid brandtillfället. Personer har således innebränts i ett utrymt hus.

Även i den andra husresten på boplatsen hittades brända ben från en människa. Benen påträffades i den SV delen av huset. Det är här fråga om betydligt mindre mängder än i hus 1, men enligt Wretemark (1988) kan åtminstone en 10–20 år gammal person identifieras, möjligen också en vuxen person strax utanför huset i SV. I huset gjordes som tidigare nämnts rikligt med olika fynd, det mesta trasiga och mer eller mindre uttjänta verktyg, spikar/nitar. Möjligen har det lilla huset använts som redskapsbod eller verkstad. Artefaktrikedomen tyder på att det varit i bruk vid brandtillfället.

Om vi summerar, så har två unga personer innebränts på denna boplat. En i ett hus som förefaller ha varit oanvänt vid branden och en i

ett hus som troligen varit i bruk. Omständigheterna kring dödsfallen är minst sagt mysteriösa och det är svårt att frambringa en förklaring.

Kanske är det så att ett överfall bäst skulle kunna förklara händelserna, även om fyndtomheten i hus 1 ger anledning till viss tvekan. Flera av boplatserna kring ån har spår av brända hus, även det största huset på boplatzen på andra sidan bäcken är bränt. Man skulle kunna tänka sig ett överfall där befolkningen togs till fånga, husen plundrades på inventarier och yngre barn och gamla slaktades, därefter tände man eld på husen. Hus 1 t.ex. är förbluffande jämnt bränt, vilket kan indikera att det antänts samtidigt på flera ställen. Möjligen kan även en del av husbränderna i Trogsta sättas i samband med ett sådant överfall. Uppenbarligen har dock anfallet eller anfallen inte lett till någon omedelbar total ödeläggelse av bebyggelsen i Forsa socken då det uppförs nya hus på Trogsta-boplatzen, som sedermera överges obrända.

Vilka kan ha varit inblandade i ett överfall på en av kärnbygderna i det mellannorrländska samhället under slutet av romartid eller folkvandringstid? Man kan se tre områden som är av omedelbart intresse. För det första sker en polarisering av makten i Mellannorrland under just detta tidsskede om man får döma av gravmaterialet (jfr Ramqvist 1988a, Ramqvist och Müller-Wille 1988, Liedgren 1988d). Under folkvandringstid uppträder hövdingagravar som inte står långt efter de kontinentala furstegravarna. Kammargraven i Högom är en sådan grav. Sannolikt betyder de rika gravarna att makten har koncentrerats på färre händer. Man kan tänka sig att denna omvandling inte genomfördes helt smärtfritt, utan strider uppkom mellan olika regioner (jfr Magnusson 1988). Den stora befolkningsökningen som antagits ha skett i Mellannorrland kan ha verkat påskyndande i denna process.

En annan faktor som måste tas hänsyn till är den starka norska påverkan som ger sig tillkänna genom t.ex. kittelgravskicketts uppdykande under yngre romartid både i Hälsingland och Medelpad. Ett starkt norskt inflytande kan ha orsakat eller medverkat till stridigheter inom de mellannorrländska regionerna.

En tredje faktor är det mälardalska inflytandet som börjar göra sig gällande vid slutet av äldre järnålder. Det kan vara så att detta inte bara berörde handeln utan också innebar ett övertagande av den politiska makten, vilket knappast har skett utan stridigheter.

Möjligen kan alla dessa omständigheter samverka, kanske under en längre tidsperiod på något hundratal år med flera perioder av stridighe-

ter. Kanske kan också sådana stridigheter delvis förklara varför så många gårdar i Mellannorrland står öde vid utgången av den äldre järnåldern. Krig leder alltid till ett försvagat samhällstillstånd, där t.ex. produktionsapparaten delvis sätts ur stånd. Samhället blir känsligare för missväxter, knapphet på födoresurser leder i sin tur till en större sjukdomsbenägenhet.

Sammanfattningsvis kan man säga om de brända husen, att de flesta inte brunnit på grund av att man eldat vid härdarna, dvs. att de bränts vid vådaeld. Förklaringen till de brända husens förekomst är sannolikt komplex. En orsak kan vara överfall som initierats inifrån det mellannorrländska bondesamhället eller/och från norska, alternativt mellan-svenska områden. En annan orsak kan vara att man bränt ned gamla uttjänta hus när nya var uppförda, alternativt att husen på en boplats bränts när man flyttade till en annan gårdsplats eller till ett annat område.

4. Sammanfattning

Den sedentära bebyggelseutvecklingen i Forsa socken startar under äldre romartid. Under den första etableringsfasen anläggs ett antal primära gårdar belägna på relativt stora avstånd ifrån varandra. Under senare delen av romartid och folkvandringstid sker en kraftig utvidgning av bebyggelsen genom en inre kolonisation. Då fylls områdena mellan de primära gårdarna ut och antalet gårdsenheter är sannolikt inte så långt ifrån det under 1600-talet. Antalet gårdar i Norrlands kustland under senare delar av äldre järnålder uppskattas till 1 500–2 000.

Undersökningar av sekundär bebyggelse har visat att dessa boplatser ligger tätare och att huskonstruktionerna i regel är mindre och färre till antalet. Den utgrävda gårdsplatsen vid Rolfstaån förefaller ha anlagts under sen romartid eller tidig folkvandringstid. Flera bebyggelsefaser har noterats. På gården har odlingsytorna varit tämligen begränsade men odlingen har haft samma inriktning som på de större gårdarna, åtminstone att döma av det botaniska materialet. Vidare har en viss metallhantering noterats, vilket är ett mönster som går igen hos annan sekundärbebyggelse som den vid Bälingsjön. Under folkvandringstid drabbas gården av olyckor och den bränns ner, troligen genom ett överfall.

Författaren menar att överfallet kan vara en del av ett vidare händelseförlopp. Stridigheterna kan ha varit orsakade av motsättningar inom det norrländska bondesamhällets kärnområden i Medelpad och norra Hälsingland, men även genom en indirekt eller direkt inblandning från den norska och/eller mellansvenska maktsfären. Direkt eller indirekt kan detta ha medverkat till att en hel del av gårdsplatserna ligger öde vid ingången till yngre järnålder både i Medelpad och Hälsingland och kanske också i andra delar av den dåtida bondebygden i Norrland.

LITTERATUR

- Baudou, E. 1989. Hög – gård – helgedom i Mellannorrland under den äldre järnåldern. *Arkeologi i norr* 2:9–43.
- Brink, S. 1983. När bildades våra äldsta bebyggelsenamn? *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift* 1983:5–17. Uppsala.
- Bylund, E. 1956. *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m år 1867*. Geographica 30. Uppsala.
- Edgren, B. & Herschend, F. 1982. Arkeologisk ekonomi och ekonomisk arkeologi. Ett försök till beskrivning av det öländska jordbrukets förutsättningar under äldre järnålder. *Fornvännen* 77:7–21.
- Engelmark, R. & Wallin, J-E. 1985. Pollen Analytical Evidence for Iron Age Agriculture in Hälsingland, Central Sweden. *In Honorem Evert Baudou*. *Archaeology and Environment* 4:353–366. Umeå.
- Hülphers, A. 1978. *Dagbok öfver resa genom Norrland 1758*. Stockholm.
- Isaksson, G.-M., Liedgren, L., Lindqvist, A.-K., Ramqvist, P., Sandström, L.-O. & Tronde, B. 1977. *Produktivkrafternas utveckling – bebyggelseutveckling. Tre socknar i Hälsingland under järnåldern*. C-uppsats vid Arkeologiska institutionen, Umeå universitet.
- Janson, S., & Selling, D. 1955. En stormansgrav från Högom i Selångers socken. *Medelpad* 1953–1955:60–87. Sundsvall.
- Jonzon, I. 1973a. Greven i Bäck. *Kring Hälsingland och dess gamla folkland*. 1973:128–138. Bollnäs.
- Jonzon, I. 1973b. Ur Forsa prästskogs historia. *Kring Hälsingland och dess gamla folkland*. 1973:153–158. Bollnäs.
- Liedgren, L. 1984. Iron Age Settlements in Hälsingland, Northern Sweden. *Archaeology and Environment* 2:93–112. Umeå.
- Liedgren, L. 1985. Gustaf Hallström's Excavation at Onbacken, Hälsingland. 1923. *In Honorem Evert Baudou*. *Archaeology and Environment* 4:339–352. Umeå.
- Liedgren, L. 1986. Bondgårdar från äldre järnålder. *Populär Arkeologi* 1986/2:25–27.
- Liedgren, L. 1988a. *Agrarian Settlements in Hälsingland, Northern Sweden, AD 1–600*. (Manuskript).
- Liedgren, L. 1988b. Några synpunkter kring den agrara bebyggelsen i mellersta Norrland i gränzonen mellan äldre och yngre järnålder. *Folkevandringstiden i Norden. En krise-*

- tid mellem ældre og yngre jernalder*. Rapport fra et bebyggelsesarkæologisk forskersymposium i Degerhamn, Öland, d. 2.–4. oktober 1985:115–138. Århus.
- Liedgren, L. 1988c. Några synpunkter på inventering och datering av järnåldersboplatser i södra Norrland. *Studia Archaeologica Ostrobotniensia* 1987:47–64. Vasa.
- Liedgren, L. 1988d. Synpunkter på den sedentära bebyggelsens etablering i Norrland. Samer och germaner i det förhistoriska Norrland. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14, 1987:83–104. Umeå.
- Lindhagen, M. 1972. Rika gravfynd från folkvandringstidens Forsa. *Hälsingerunor* 1972:124–131.
- Lindqvist, S-O. 1968. *Det förhistoriska kulturlandskapet i östra Östergötland*. Hallebyundersökningen I. Studies in North-European Archaeology 2. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm.
- Magnusson, G. 1988. Järn, kolonisation och landskapsutnyttjande i Norrlands inland. Samer och germaner i det förhistoriska Norrland. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14, 1987:127–136.
- Melander, J. 1989. Analys av lerklining från ett järnåldershus i Forsa socken, Hälsingland. *Arkeologi i norr* 2:83–94.
- Modén, A. 1950. Den äldre Bostagraven. *Hälsingerunor* 1950:7–13.
- Montelius, O. 1902. Huru gammal är bygden i Hälsingland? *Hälsinglands fornminnessälls kaps årsskrift* 1901:1–33. Stockholm.
- Ramqvist, P.H. 1983. *Gene. On the origin, function and development of sedentary Iron Age settlement in Northern Sweden*. Archaeology and Environment 1. Umeå.
- Ramqvist, P.H. 1988a. Mellannorrland under äldre järnålder. Några aspekter på samhällsstrukturen. Samer och germaner i det förhistoriska Norrland. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14. 1987:105–126. Umeå.
- Ramqvist, P.H. 1988b. Högom – nya undersökningar av bebyggelsespår. *Arkeologi i norr* 1:103–127. Umeå.
- Ramqvist, P.H. & Müller-Wille, M. 1988. Regionale und überregionale Bedeutung des völkerwanderungszeitlichen Gräberfeldes von Högom, Medelpad, Nordschweden. *Germania* 66:95–134.
- Selinge, K.-G. 1977. Järnålderns bondekultur i Västernorrland. *Västernorrlands förhistoria* 1977:155–455. Härnösand.
- Selinge, K.-G. 1979. *Agrarian settlements and hunting grounds. A study of the prehistoric culture systems in a North Swedish river valley*. Theses and papers in North-European Archaeology 8. Stockholm.
- Sjöberg, R. 1987. *Undersökningar av fornminnesplatser inom Forsa socken, Hälsingland, med Schmidt test-hammer och lichenometriska dateringar av Hornslandsudde*. Center for Arctic Cultural Research. Research Reports nr 6. Umeå universitet.
- Uino, P. 1986. An Iron Age Community at Ketohaka in Salo and other remains of Metal Period buildings in Finland. Iron Age studies in Salo I–II. *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 89, 1:25–201. Helsingfors.
- Wennberg, B. 1986. Iron Age agriculture in Trogsta, North Sweden. *Fornvännen* 81:254–262.
- Wettersten, N. 1901. *Forssa och Högs ålder och Wärde ibland andra socknar i Sundhede*. Stockholm.

RAPPORTER, OPUBLICERADE

- Linderholm, J. 1988. *Fosfatkartering av Raä 98–99, Forsa sn, Hälsingland*. Arkeologiska institutionen, Umeå universitet.
- Michelsson, E. 1867. *Förteckning öfver fornminnen i Forsa socken afgiven till Antiquitets-academien 1867*. ATA.
- Modén, A. 1941. *Undersökningar av ett fornlämningsområde å Prästgården nr 1, Forsa sn, Hälsingland*. Rapport, ATA, dnr 2335/41.
- Modén, A. 1951. *Undersökningar av ett jordblandat röse vid Forsa gamla järnvägsstation*. Rapport, ATA, dnr 4386/51.
- Olsson, E. 1984. *Rika gravar från folkvandringstid och vikingatid i Hälsingtuna*. Rapport UV, 1984:2. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Wretemark, M. 1986. *Osteologisk analys av brända ben från fornlämning 98, Forsa sn, Hälsingland*. Rapport. Läns museet, Gävle.

FÖRKORTNINGAR

- ATA Antikvarisk Topografiska Arkivet, Stockholm
 dnr diarienummer
 HM Hälsinglands Museum, Hudiksvall
 Raä Riksantikvarieämbetet
 SHM Statens Historiska Museum, Stockholm